

**Handelshögskolan vid
Göteborgs Universitet
Juridiska institutionen
Programmet för juris kandidatexamen
Examensarbete i straffprocessrätt 20 poäng
Handledare: Lektor Gösta Westerlund
Författare: Johan Schubert
Höstterminen 2001**

Skydd för bevispersoner

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<u>1</u>	<u>FÖRKORTNINGAR</u>	4
<u>2</u>	<u>SAMMANFATTNING</u>	5
<u>3</u>	<u>INLEDNING</u>	7
3.1	<u>Allmänt om ämnet</u>	7
3.2	<u>Syfte</u>	7
3.3	<u>Avgränsningar och metod</u>	8
<u>4</u>	<u>VITTNEN</u>	9
4.1	<u>Inledning</u>	9
4.2	<u>Vittnespliktiga</u>	9
<u>5</u>	<u>SANKTIONER UNDER BROTTsutREDNING</u>	11
5.1	<u>Inledning</u>	11
5.2	<u>Hämtning till förhör</u>	11
5.3	<u>Medtagande till förhör</u>	13
5.4	<u>Skyldighet att kvarstanna för förhör</u>	13
5.5	<u>Att vittna inför domstol vid förundersökning</u>	13
5.6	<u>Straffsanktioner vid förundersökning</u>	14
<u>6</u>	<u>SANKTIONER VID RÄTTEGÅNG</u>	15
6.1	<u>Inledning</u>	15
6.2	<u>Vite, hämtning, häktning och mened</u>	15
<u>7</u>	<u>SEKRETESS VID BROTTsutREDNING</u>	17
7.1	<u>Inledning</u>	17
7.2	<u>Offentlighetsprincipen och vissa begränsningar av den</u>	17
7.3	<u>Brottsutredningens fyra skeden</u>	18
7.3.1	<u>Förutredningen</u>	18
7.3.2	<u>Förundersökningen inledd</u>	18
7.3.3	<u>Den fortsatta förundersökningen</u>	19
7.3.4	<u>Förundersökningen avslutad</u>	19
<u>8</u>	<u>SKYDD VID HUVUDFÖRHANDLING</u>	21
8.1	<u>Inledning</u>	21
8.2	<u>Förhandlingsoffentligheten</u>	22
8.3	<u>Inskränkningar i förhandlingsoffentligheten</u>	22
8.4	<u>Säkerhetskontrollen vid domstolsförhandling</u>	22
8.5	<u>Utvisning ur rättssalen</u>	24
8.6	<u>Telefonförhör</u>	25
8.7	<u>Videoförhör</u>	26
<u>9</u>	<u>ÖVERGREPP I RÄTTSSAK</u>	28
9.1	<u>Inledning</u>	28
9.2	<u>Straffskärpningar</u>	28
9.3	<u>Tillämpning</u>	29
<u>10</u>	<u>STÖDFUNKTIONER FÖR BEVISPERSONER</u>	31
10.1	<u>Inledning</u>	31
10.2	<u>Målsägandebiträde</u>	31
10.3	<u>Stödperson</u>	32
10.4	<u>Brottsofferjouren</u>	33
<u>11</u>	<u>BESÖKSFÖRBUD</u>	35
11.1	<u>Inledning</u>	35
11.2	<u>Besöksförbudets innebörd</u>	36
11.3	<u>Förutsättningarna för besöksförbud</u>	37

11.4	Övrigt	37
12	SEKRETESSKYDD	39
12.1	Inledning	39
12.2	Sekretessmarkering	39
12.2.1	Krav för att beviljas sekretessmarkering	41
12.3	Kvarskrivning	41
12.3.1	Inledning	41
12.3.2	Krav för att beviljas kvarskrivning	42
12.4	Namnbyte	42
12.5	Fingerade personuppgifter	43
12.5.1	Inledning	43
12.5.2	Krav för att beviljas fingerade personuppgifter	43
13	FYSISKT SKYDD	45
13.1	Inledning	45
13.2	Livvaktsskydd	46
13.3	Ökat skalskydd	46
13.4	Trygghetspaket	47
14	NATIONELLT HANDLINGSPROGRAM FÖR SKYDD AV BEVISPERSONER	49
14.1	Allmänt	49
14.2	Bakgrund	49
14.3	Vilka personer kan omfattas av ett nationellt handlingsprogram ?	51
14.4	Krav för att ingå i ett vittnesskyddsprogram	51
14.5	Olika skyddsnivåer och metoder	52
14.5.1	Fyra skyddsnivåer	52
14.5.2	Skyddsmetoder och åtgärder	52
15	EUROPARÅDETS REKOMMENDATION	54
16	ANONYMA VITTNEN	56
16.1	Inledning	56
16.2	När kan anonymitetsskydd användas?	56
16.3	Europakonventionen	57
16.4	Rättsfall från Europadomstolen	57
16.4.1	Kostovski mot Nederländerna	57
16.4.2	Windisch mot Österrike	58
16.4.3	Doorson mot Nederländerna	58
16.4.4	Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna	59
16.4.5	Sammanfattning av Europadomstolens uttalande	59
17	INTERNATIONELLA FÖRHÅLLANDEN AVSEENDE VITNESSKYDDSPROGRAM OCH ANONYMA VITTNEN	61
17.1	Inledning	61
17.2	Danmark och Norge	61
17.3	Storbritannien	61
17.4	Holland	62
17.5	Kanada	63
17.6	USA	64
17.7	Europol	64
18	AVSLUTNING	65
19	LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING	67

1 FÖRKORTNINGAR

BrB	Brottsbalken
Ds	Departementsserien
FUK	Förundersökningskungörelsen
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd 1
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
RPS	Rikspolisstyrelsen
RÅ	Regeringsrättens Årsbok
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TF	Tryckfrihetsförordningen

2 SAMMANFATTNING

Syftet med arbetet är att beskriva vilket skydd samhället kan ge de bevispersoner (målsäganden och vittnen), som berättar om vad de iakttagit vid ett brott.

Personer som bevittnat ett brott är skyldiga att berätta om vad de sett. Denna skyldighet är inte lagstadgad men anses ändå vara en medborglig skyldighet. Det finns några undantag från denna skyldighet, men personer som hotas undantas inte. Det är viktigt att dessa personer berättar om vad de sett i polisförhör och i domstolen för att rättsprocessen skall fungera. Samhället har ett flertal sanktioner för att få dessa att uppfylla sin vittnesplikt. Hoten mot bevispersoner har ökat det senaste decenniet. Det finns dock olika skydd, som samhället kan erbjuda de personer som hotas eller trakasseras för att de uppfyller sin vittnesplikt.

I arbetet presenteras de olika skydden och det förklaras hur de fungerar. Vid brottsutredningen och vid rättegången finns det ett visst sekretesskydd vad gäller uppgifter om bevispersonen. Det finns vissa inskränkningar i förhandlingsoffentligheten vid en huvudförhandling. Dessa inskränkningar kan bestå i utvisning ur rättssalen av åhörare eller den tilltalade under vittnesmålet, telefonförhöret eller videokonferensen. De som skall övervara förhandlingen eller besöka domstolsbyggnaden kan tvingas genomgå en säkerhetskontroll.

Det finns en särskild brottsrubricering, övergrepp i rättssak, för gärningar som görs i syfte att hindra eller hämnas på bevispersoner. Målsägande kan biträdas av målsägandebiträde för att få kurativt eller juridiskt stöd eller av stödpersoner för att få kurativt stöd under förundersökningen och huvudförhandlingen. Det finns vissa ideella organisationer som har till uppgift att stödja målsägande och vittnen.

Genom att ålägga en person besöksförbud kan denne straffas bara genom att ta kontakt med bevispersonen. Det finns olika sekretesskydd i folkbokföringen. Dessa är sekretessmarkering, kvarskrivning, namnbyte eller fingerade personuppgifter. Det finns också ett direkt fysiskt skydd genom livvakt, ökat skalskydd och trygghetspaket.

I arbetet redovisas ett förslag till ett nationellt handlingsprogram från Rikspolisstyrelsen angående skydd av bevispersoner. Det görs även en internationell utblick för att kortfattat beskriva förekomsten av vittnesskyddsprogram i Danmark, Norge, Storbritannien, Holland, Kanada och USA.

Det är inte tillåtet att vittna anonymt i Sverige. Europarådet har gett ut en rekommendation till medlemsländerna om olika skydd som bör finnas i respektive medlemsland. Ett av skydden som rekommenderas är att låta vittnen vara anonyma. Att vittna anonymt är idag redan tillåtet i flera Europeiska länder. Det har länge hävdats att detta förfarande står i strid mot Europakonventionens krav på en rättvis rättegång. Det finns några avgörande i Europadomstolen som anser att ett sådant förfarande är tillåtet under vissa omständigheter. Den viktigaste rättigheten, som flera gånger kränkts i mål som Europadomstolen tagit upp, är att den tilltalade eller hans försvar ska få möjlighet att ställa frågor till det anonyma vittnet.

Min egen uppfattning är att det finns ett bra skydd för bevispersoner i Sverige, men för att möta den växande organiserade brottsligheten måste nya skydd övervägas. Att tillåta anonyma vittnen och vittnesförhör i domstol under förundersökningen är ett steg i rätt riktning. Trots att det finns ett bra skydd är inte allmänheten upplyst om det skydd som finns och rädslan är stor att de skall utsättas för repressalier. Villigheten att vittna skulle troligtvis öka om allmänheten fick rätt information.

3 INLEDNING

3.1 Allmänt om ämnet ¹

Hot mot bevispersoner (vittnen, målsägande och den medtilltalade) har under senare år ökat och därmed har också benägenheten att vittna minskat. I arbetet kommer definitionen av bevispersoner endast att röra vittnen och målsäganden. Antalet anmälningar om övergrepp i rättssak har fördubblats de senaste tio åren och mörkertalet vad avser anmälningar anses vara mycket stort. Media har uppmärksammat flera fall där övergrepp genom våld och hot om våld mot bevispersoner förekommit. Den grova och organiserade brottsligheten använder våld och hot om våld för att få bevispersoner att avstå från att berätta för polis och domstol om vad de sett. Vissa kriminella motorcykelklubbar eller rasideologiska grupperingar uppfattas av många som ett direkt eller indirekt hot då de är kända för att använda sig av våld och hot om våld för att uppnå sina syften.

Det finns idag en allmän vittnesplikt för de som bevittnat ett brott. Rättssystemet är uppbyggt på att personer som bevittnat ett brott ställer upp och vittnar om detta i polisutredningen och senare i domstolen. Det finns ett flertal sanktioner för samhället att tillgripa då vittnen vägrar att infinna sig till polisförhör eller vittnesförhör i domstol såsom medtagande till förhör, hämtning till förhör eller huvudförhandling, häktning m.m. Bevispersoner som blivit hotade och därför vägrar inställa sig till förhör eller huvudförhandling kan inte undantas från sin vittnesplikt. Det finns ingen särskild lagstiftning som tillförsäkrar bevispersoner skydd och hjälp från samhället förutom polisens allmänna ansvar för ordning och säkerhet i Polislagen.

Det är viktigt att samhället kan skydda bevispersoner från hot och trakasserier. Detta görs genom att det finns särskilt straffbelagt i BrB 17 kapitel 10 § övergrepp i rättssak. Det finns olika skydd för bevispersoner; bl.a. sekretessmarkering, kvarskrivning, fingerade personuppgifter, besöksförbud och fysiskt skydd genom livvaktsskydd. Det finns även vissa stödfunktioner för målsäganden och vittnen genom lagstiftning och genom ideella organisationer. Rikspolisstyrelsen har kommit med ett förslag om ett särskilt handlingsprogram för skydd av bevispersoner. Detta arbete belyser flera av de skydd som nämns i detta stycke och tar även upp en del skydd som kan komma att finnas i Sverige genom det Europeiska samarbetet.

3.2 Syfte

Syftet med arbetet är att beskriva vilket skydd samhället kan ge de bevispersoner, som berättar om vad de iakttagit eller blivit utsatta för. Arbetet börjar med en kort presentation av de krav som samhället ställer på bevispersonen och avslutas med en beskrivning av det handlingsprogram för vittnesskydd, som Rikspolisstyrelsen har föreslagit och en kort utblick på det internationella vittnesskyddsarbetet.

¹ SOU 1998:40 s 305f.f., Ds 1995:1 s 3, Rikspolisstyrelsens handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 16 f. och tidningen Svensk Polis nr 6, år 2001, s 5

3.3 Avgränsningar och metod

I arbetet behandlas de sanktioner som finns för att få bevispersoner att närvara vid förhör i förundersökning och vid rättegång. Flera av dessa sanktioner kan även användas för att få den misstänkte/tilltalade att närvara vid förundersökning och rättegång, men detta behandlar jag inte. De skydd som presenteras är de som är vanligast förekommande och arbetet är därför koncentrerat till dem. I kapitel 10 behandlas översiktligt vissa stödfunktioner som finns för bevispersoner. Kapitel 14 som behandlar det föreslagna handlingsprogrammet för skydd av bevispersoner, är en sammanfattning av sådant i programmet som är relevant för detta arbetet. Det speciella behovet av skydd för polis, åklagare, domare och kriminalvårdare behandlas inte i detta arbete.

Med bevisperson förestås i detta arbete vittne, målsägande och medtilltalad.

I huvudsak har sedvanlig juridisk metod använts. Studier av lagtext, propositioner, statens offentliga utredningar, andra förarbeten och doktriner har undersökts. Kapitel 17 om det internationella vittnesskyddsarbetet i Norden, Storbritannien, Holland, Kanada och USA bygger till stor del på en utredning från Rikspolisstyrelsen.

4 VITTNEN

4.1 Inledning

Att vittna är en plikt för var och en. Det finns ingen lagstiftning, som säger att en person är skyldig att vittna men det är en medborglig skyldighet. Det gäller även utländska medborgare som vistas i Sverige.² Vittnen är viktiga i rättsprocessen både vad gäller civilmål och brottsmål, men det är särskilt viktigt i brottsmål där vittnen ofta spelar en central roll i bevisningen. Rättsprocessen i Sverige är uppbyggd på att människor som bevittnar brott skall vittna om detta i domstol för att rättsprocessen skall fungera. RB 36 kap handlar om vittnen och portalparagrafen är 1 § som talar om vilka som får användas som vittnen ”var och en, som inte är part i målet, får höras som vittne” om domstol eller någon annan part begär det.

Vittnesplikten kan delas upp i fyra delar vilka är a) inställa sig till huvudförhandlingen, b) avlägga ed, c) avge vittnesmål samt d) hålla sig till sanningen vid vittnesmålet.³ ”Se kapitel 5 och 6”.

Antalet fall med hot och trakasserier mot vittnen och målsäganden (vidare kallade för bevispersoner) har ökat, vilket också har lett till att vittnesvilligheten och anmälningsbenägenheten minskat.⁴ Antalet som har lagförts för våld eller hot om våld mot målsägande och vittnen har fördubblats under den senaste tioårsperioden.⁵ Dessa hot och trakasserier är inte bara ett angrepp på bevispersonerna utan även ett angrepp på rättsordningen och det svenska samhället i stort. Detta gör det än viktigare att skydda bevispersonerna så att de kan lämna sina vittnesmål fritt och sanningsenligt.

4.2 Vittnespliktiga

Att vittna är en medborglig skyldighet även för utlänningar som vistas i Sverige men det finns vissa undantag från vittnesplikten genom reglerna i Rättegångsbalken.⁶ Det finns även en nordisk vittnesplikt om en person befinner sig i Danmark, Finland, Island eller Norge, fyllt arton år och utsagan kan antas få väsentlig betydelse för utgången i målet, vilket är reglerat i särskild lag.⁷

I RB 36 kap 1 § beskrivs vilka som får vittna och i RB 36 kap 3-6 §§ beskrivs vilka som inte får vittna eller som har inskränkt vittnesplikt.

Enligt RB 36 kap 1 § får ”var och en, som inte är part i målet, höras som vittne”. Målsägande, den tilltalade (hör enligt RB 37 kap) eller medgärningsman får ej höras som vittne, men kan höras i bevissyfte. Släktskap eller närstående kan enligt RB 36 kap 3 § medföra att personen slipper att avlägga vittnesmål. Om vittnet avstår från att avlägga

² Ekelöf, Per Olof, Rättegång Fjärde häftet s 164

³ a.a. s 189

⁴ Ds 1995:1 Vittnen och målsäganden i domstol, s 3

⁵ Tidningen Svensk Polis nr 6 2001 s 5

⁶ Ekelöf, Per Olof, Rättegång Fjärde häftet s 164

⁷ Lag (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m.

vittnesmål får åklagaren inte ställa några frågor till vittnet även om åklagaren skulle misstänka att vittnet utsatts för påtryckningar för att inte vittna i domstol.⁸ I RB 36 kap 5 § undantas även personer som lyder under vissa bestämmelser i Sekretesslagen (1980:100) eller har tystnadsplikt; såsom advokater och psykologer om inte den myndighet eller den person det gäller samtycker till att de hörs som vittne.

Ett vittne behöver, enligt RB 36 kap 6 §, inte avslöja att han eller någon närstående (i RB 36 kap 3 § mening) gjort sig skyldig till brottslig eller vanärande handling. Även personer under femton år eller personer som lider av psykisk störning prövas av domstolen om han/hon skall höras som vittne (RB 36 kap 4 §). Enligt Lagen (1970:86) om befrielse för utländsk konsul från skyldighet att avlägga vittnesmål m.m. undgår utländska konsulter att vittna under vissa förutsättningar. Även konungen är undantagen från vittnesplikten.⁹

Det finns inget undantag i vittnesplikten för en bevisperson som utsätts eller riskeras att utsättas för repressalier för att han/hon lämnar sin utsaga vid en rättegång.¹⁰

⁸ Lundqvist, Lennart, Bevisförbud s 312 f.

⁹ Ekelöf, Per Olof, Rättegång Fjärde häftet s 181

¹⁰ Rikspolisstyrelsens rapport 1990:4 s 11

5 SANKTIONER UNDER BROTTsutredning

5.1 Inledning

Det finns inte lagreglerat att bevispersoner vid undersökningen av ett brott måste stå till förfogande eller att personen i fråga måste medverka vid undersökningen. Det är dock en medborglig skyldighet att som bevisperson stå till förfogande för utredningen om det kan antas att denne kan lämna upplysningar som kan ha betydelse för förundersökningen.¹¹ Denna skyldighet omfattar endast att bevispersonen måste stå till förundersökningens förfogande. Bevispersonen måste inte medverka vid förhöret, utan kan vägra att svara på frågor. Det finns i RB 36 kap 5 § vissa yrkesgrupper som är undantagna från vittnesplikten.¹² ”Se avsnitt 4.2”.

Trots att vittnesplikten inte är lagreglerad finns det emellertid sanktioner för att vittnen skall uppfylla denna plikt. I RB 23 kap, som styr polismyndighetens och åklagarmyndighetens arbete vid förundersökningen, sägs i 6 § att ”under förundersökning må förhör hållas med envar, som antages kunna lämna upplysningar av betydelse för utredningen”. Detta medför att det är åklagare och polis som utifrån 6 § bestämmer vilka som skall höras i förundersökningen. För att vittnesplikten och RB 23 kap 6 § inte skall vara uddlös finns det i lagstiftningen olika sanktioner för att få vittnespliktiga att stå till utredningens förfogande. Sanktioner som finns att tillgå för polis eller åklagare är hämtning till förhör eller medtagande till förhör av bevispersoner, som är vittnespliktiga för att de skall stå till utredningens förfogande.¹³ I vissa sällsynta fall kan vittnesförhör inför domstol redan vid förundersökningen bli aktuellt.

5.2 Hämtning till förhör

23 kap 7 § Rättegångsbalken

Underlåter den som kallats till förhör utan giltig orsak att hörsamma kallelsen och överstiger ej väg längden mellan den plats, som utsatts för förhöret, och den, där han har sin bostad eller vid kallelsens mottagande uppehöll sig, femtio kilometer, må han hämtas till förhöret.

Utan föregående kallelse må den som uppehåller sig inom en väglängd av femtio kilometer från den plats, där förhör skall hållas, hämtas till förhöret, om undersökningen avser brott, varå fängelse kan följa, och det skäligen kan befaras, att han ej skulle hörsamma kallelse eller i anledning av kallelse skulle genom undanröjande av bevis eller på annat sätt försvåra utredningen.

Är den som skall höras anhållen eller häktad, skall han inställas å plats, som bestämts för förhöret.
Lag (1969:588)

¹¹ Rikspolisstyrelsens rapport 1990:4 Vittneskydd, s 10

¹² Danielsson, Stig, Förundersökning i brottmål s 46

¹³ Rättegångsbalken 23 kap 7 och 8 §§

6 § Förundersökningskungörelsen (1947:948)

Uppkommer under förundersökning fråga om hämtning till förhör och skall förhöret ej hållas av undersökningsledaren, åligger det förhørsledaren att skyndsamt underställa frågan undersökningsledarens prövning, såvida ej förhørsledaren äger gripa den som skall höras eller jämlikt 23 kap. 8 § rättegångsbalken medtaga honom till förhöret eller ock fara är i dröjsmål, för vilka fall förhørsledaren själv äger förordna om hämtningen.

Hämtning till förhör av den som skall höras som vittne eller eljest utan att vara misstänkt för brott bör äga rum allenast när skäl av särskild vikt föreligga för sådan åtgärd, såsom att förhöret icke eller endast med avsevärd svårighet kan hållas på den plats, där den som skall höras befinner sig, eller att vittne behöver inställas på viss plats för konfrontation eller på brottsplats för prövning av vittnets iakttagelseförmåga eller till rekonstruktionsförsök eller ock att med hänsyn till brottets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt särskild skyndsamhet är av nöden.

Bevispersoner kan hämtas till förhör om de inte infinner sig till förhör och inte har någon giltig orsak till varför de inte infunnit sig. Vad som är giltig orsak är avbrott i samfärdseln, sjukdom eller annan omständighet, vilket definieras i RB 32 kap 8 §. Vid en första anblick på paragrafen ser det ut som att både den misstänkte och bevispersoner skall drabbas lika hårt, men paragrafen får inte läsas för sig utan måste läsas tillsammans med FUK 6 §. I paragrafens andra stycke behandlas vittnen och annan som inte är misstänkt för brott (ex. målsägande).

Av 6 § andra stycket framgår det att hämtning till förhör av bevispersoner får ske endast i undantagsfall. För att få hämta bevispersoner till förhör måste det finnas ”skäl av särskild vikt” såsom att förhöret inte går att hålla på platsen där bevispersonen befinner sig eller att bevispersonen behöver vara på en viss plats för konfrontation. Andra skäl kan vara att bevispersonen behöver inställa sig på platsen för brottet för att kunna göra en bedömning av hans/hennes iakttagelser eller vid rekonstruktionsförsök och vid allvarligare brott, där omständigheterna är sådana att det är särskilt skyndsamt av nöden.¹⁴ Bevispersonen behöver trots att han blivit hämtad inte medverka vid förhöret utan han/hon kan bara tvingas att vara på plats vid förhöret. För att tvinga personen att medverka ”se avsnitt 5.5”.

¹⁴ Danielsson, Stig, Förundersökning i brottmål, s 49 och FUK 6 §.

5.3 Medtagande till förhör

23 kap 8 § Rättegångsbalken

På tillsägelse av en polisman är den som befinner sig på den plats, där ett brott förövas, skyldig att medfölja till ett förhör som hålls omedelbart därefter. Vägrar han utan giltig orsak, får polismannen ta med honom till förhöret.

Vad som sägs i första stycket gäller också den som befinner sig inom ett område i anslutning till den plats där ett brott nyligen förövats, om det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år. Detta gäller också vid försök till ett sådant brott.

Bestämmelserna i första och andra styckena gäller även innan förundersökning hunnit inledas. Lag(1994:1412).

Denna sanktion används då en person är kvar på brottsplatsen där ett brott förövas och utan giltig orsak vägrar att följa med till förhör. Definitionen vad som är giltig orsak är den samma som i RB 32 8 §. Vad som bör uppmärksammas är att medtagande till förhör kan ske innan förundersökningen är inledd. Denna sanktion blir ofta använd då man misstänker att en person har sett något av betydelse för utredningen. Av erfarenhet vet man att personer, som befinner sig på en brottsplats, ofta inte vill berätta vad som hänt eller vad de heter för att slippa vittna.¹⁵ Medtagande till förhör är inte begränsad av Fuk 6 § andra stycket, vilket hämtning till förhör är och därför kan medtagande av bevispersoner ske oftare.

5.4 Skyldighet att kvarstanna för förhör

När en bevisperson har hörsammat kallelsen till förhöret eller blivit hämtad till förhöret alternativt medföljt eller blivit medtagen till förhöret är han skyldig att kvarstanna för förhör i högst sex timmar. När sedan sex timmar har gått har bevispersonen som hörs rätt att omedelbart lämna förhørsplatsen.¹⁶

5.5 Att vittna inför domstol vid förundersökning

Enligt ovan beskrivna sanktioner kan bevispersoner inte tvingas att medverka vid förhöret utan bara tvingas att infinna sig till förhöret under pågående förundersökning. Skulle ett vittne vägra att medverka kan han/hon tvingas att vittna inför domstol vilket stöds av RB 23 kap 13 § och FUK 9 §, som skall läsas tillsammans. Man bör observera att denna sanktion inte kan tillämpas på målsägande, då målsägande aldrig ska avlägga vittnesed, eller på de som undantas från vittnesplikten ”se avsnitt 4.2”. För att genomföra ett vittnesförhör krävs att det finns särskilda skäl, exempelvis att ett vittne under förundersökningen vägrat att uttala sig om något som är av vikt för förundersökningen

¹⁵ Danielsson, Stig, Förundersökning i brottmål, s 51

¹⁶ Rättegångsbalken 23 kap 9 § första stycket.

eller att vittnet lämnat uppenbart oriktiga uppgifter om något som är viktigt för förundersökningen.

För att det överhuvudtaget skall vara aktuellt med vittnesförhör inför domstol måste det finnas en skäligen misstänkt för brottet. En orsak till detta är att det i annat fall skulle finnas risk för att ett vittnesförhör sker under straffansvar med ett ”vittne” som egentligen är gärningsman eller har medverkat till brottet ”se avsnitt 6.2”.¹⁷ Skulle ett vittne ställas inför domstol och fortfarande vägra medverka kan domstolen döma ut vite och skulle detta inte få vittnet att medverka kan domstolen häkta vittnet upp till tre månader.¹⁸ Efter att dessa tre månaders häktning gått till ända och vittnet fortfarande vägrar att medverka finns det inga mer tvångsmedel att tillgå för att få vittnet att medverka i förundersökningen.

5.6 Straffsanktioner vid förundersökning

Det finns inga straffsanktioner för bevispersoner som vägrar vittna eller förblir passiva under förundersökningen. Skulle däremot bevispersonen vid sin medverkan i förundersökningen med uppsåt a) beskylla annan för brottslig gärning, b) uppge besvärande omständigheter eller c) aktivt förneka friande eller mildrande omständigheter, (det räcker ej med att bevispersonen tiger,) kan han/hon dömas för falsk tillvitelse till fängelse i högst två år eller om brottet är ringa till böter eller fängelse i högst sex månader. Även om bevispersonen inte skulle ha insett, men haft skälig anledning antaga att utsagan i förundersökningen inte var sann där bevispersonen a) beskyller annan för brottslig gärning, b) uppger besvärande omständigheter eller c) aktivt förnekar friande eller mildrande omständigheter, (det räcker ej med att bevispersonen tiger,) kan han/hon dömas för vårdslös tillvitelse till böter eller fängelse i högst sex månader.¹⁹

¹⁷ Danielsson, Stig, Förundersökning i brottmål, s 60f.

¹⁸ Rättegångsbalken 36 kap 21 §

¹⁹ Westerlund, Gösta, Stencilsamling m.m. u straffrätt, s 63 och Holmqvist m.fl. Brottsbalken -En kommentar Del 2, s 198f.f. och BrB 15 kap 7 §

6 SANKTIONER VID RÄTTEGÅNG

6.1 Inledning

Skyldigheten att vittna är förenad med olika sanktioner för den som inte fullgör sin vittnesplikt utan giltiga skäl till detta. Det finns olika sanktioner för att tvinga den vittnespliktiga att vittna och de är vite, hämtning och häktning. Vittnet kan även få stå för vissa rättegångskostnader om vittnets bristande medverkan ökar rättegångskostnaderna. Om vittnet inte håller sig till sanningen i vittnesmålet, då han avlagt ed, kan han dömas för mened.

6.2 Vite, hämtning, häktning och mened

Alla som skall vittna i domstol skall enligt RB 36 kap 7§ 1 st vid vite kallas till huvudförhandlingen. I kallelsen står det att vite kan komma att utdömas om vittnet inte inställer sig till förhandlingen och att domstolen kan förelägga om nytt vite om vittnet inte inställer sig till nästa utsatta förhandling. Infinner sig inte personen till huvudförhandlingen kan domstolen enligt RB 36 kap 20 § besluta att vittnet i stället för vite skall hämtas av polis antingen omedelbart eller till nästa förhandling.

Om vittnet kommer eller blir hämtad till förhandlingen och trots detta utan giltigt skäl vägrar att avlägga ed eller avgiva vittnesmål kan rätten döma ut vite även för detta. Om vittnet fortfarande vägrar kan han/hon bli häktad i upp till tre månader. Efter att personen har varit häktad i tre månader och fortfarande vägrar kan rätten inte häkta vittnet igen. Det är sällan som rätten behöver använda sig av dessa åtgärder för att ett vittne vägrar avlägga ed eller avgiva vittnesmål.²⁰

Uteblir vittnet utan giltigt skäl eller vägrar avlägga ed eller vittnesmål kan, enligt RB 36 kap 23 §, vittnet erläggas att betala rättegångskostnader om försummelsen medför extra kostnader för någon part eller staten.

För att få vittnet att hålla sig till sanningen finns det straffsanktioner om vittnet skulle ljuga eller utelämna sanningen efter att ha avlagt ed. Avlägger personen inte ed finns det ingen straffsanktion om personen skulle ljuga under vittnesmålet. BrB 15:1 säger ”Om någon under laga ed lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen, döms till mened”. Bedöms brottet som ringa är straffet böter eller fängelse i 6 månader. Bedöms det som ett normalt brott är straffet fängelse i högst fyra år och vid ett grovt brott är straffet fängelse i lägst två och högst åtta år.

Samhället kräver mycket av vittnen och har kraftiga sanktioner såsom häktning av dem för att få dem att vittna. Frihetsberövande är det hårdaste straffet som samhället har att tillgå för att döma en brottsling. Att frihetsberöva ett vittne i upp till tre månader genom att rätten häktar denne för att tvinga honom/henne att vittna är en mycket kraftig sanktion. Skulle vittnet ljuga, kanske för att han/hon är rädd för repressalier från den tilltalade eller någon annan, kan vittnet i extrema fall dömas till maximalt 8 års fängelse.

²⁰ Ekelöf, Per Olof Rättegång Fjärde häftet s 190

När nu samhället ställer så stora krav på vittnet måste denne även kunna ställa krav på samhället för att kunna vittna. Vittnet måste kunna känna att samhället stötar honom/henne så att han/hon kan känna sig trygg och vågar vittna och vittna sanningsenligt. I en artikel i SvJT säger Lars Heuman att det bör finnas möjlighet för rätten att avstå från att tillgripa sanktioner mot en bevisperson som utsatts för mycket allvarliga hot.²¹

²¹ Heuman, Lars , SvJT 1983 s 695

7 SEKRETESS VID BROTTsutREDNING

7.1 Inledning

Redan under förundersökningen av ett brott är det en medborglig skyldighet att som bevisperson stå till förfogande för utredningen.²² Denna skyldighet är inte lagreglerad men finns sanktionerad med olika tvångsmedel för att få bevispersoner att infinna sig till förhör. ”Se kapitel 5”.

Eftersom offentlighetsprincipen är tillämplig på polismyndighetens och åklagarmyndighetens arbete behandlas i detta avsnitt hur bevispersoners identitet kan skyddas i olika utredningskedan trots offentlighetsprincipen. Avsnittet kommer också att behandla vilka regler som kan vara tillämpliga för att skydda deras identiteter och vilka sanktioner som finns för att ”tvinga” bevispersoner att vittna redan vid polisutredningen. Först behandlas offentlighetsprincipen översiktligt och hur den är tillämplig på en brottsutredning. Därefter beskrivs de fyra olika skedena i en brottsutredning. Avslutningsvis behandlas vilka krav som ställs på en bevisperson och sanktioner som polismyndighet och åklagarmyndighet har tillgång till för att få bevispersoner att berätta vad de bevittnat.

7.2 Offentlighetsprincipen och vissa begränsningar av den

I Sverige råder offentlighetsprincipen när det gäller allmänna handlingar, som finns hos en myndighet. Enligt TF 2 kap har var och en rätt att ta del av allmänna handlingar hos myndigheter när handlingen är inkommen eller upprättad där. En handling är, enligt TF 2 kap 6 § första stycket, inkommen när den har anlånt till myndigheten eller behörig befattningshavare har erhållit den. En handling som myndigheten själv upprättar är allmän när den har expedierats d.v.s. sänts från myndigheten (det kvarvarande exemplaret blir allmän på myndigheten) eller är tillgänglig för avhämtning på myndigheten. Om handlingen inte hänför sig till ett visst ärende, är den allmän när den justerats hos myndigheten (TF 2 kap 7 §).

Förundersökningsmaterial kan innehålla handlingar som har inkommit till myndigheten och handlingar som har expedierats av myndigheten och därför skall anses vara allmänna. För att undvika att sådana handlingar lämnas ut finns i Sekretesslagen stöd för att sekretessbelägga sådana handlingar ”se avsnitt 7.3.1”.²³ Övriga handlingar, såsom förhör med bevispersoner; som skall vara med i förundersökningsprotokollet och som inte anses som inkomna eller expedierade skall inte anses som allmänna under förundersökningen vilket man finner stöd för i praxis, se bl.a. RÅ 1991 not 420 och 421 samt RÅ 1994 not 201.

När åklagaren beslutat i åtalsfrågan eller när beslut om nedläggning av förundersökningen är fattat anses förundersökningen klar och blir allmän handling (TF 2 kap 7 §). Enligt TF 2 kap 2 § andra stycket kan rätten till att ta del av handlingarna begränsas genom

²² Rikspolisstyrelsens rapport 1990:4 s 10

²³ Danielsson, Stig, Förundersökning i brottmål s 81

Sekretesslagen 9 kap 17 § för att undvika att bevispersoners identitet röjs.²⁴ Under brottsutredningens skede två till tre gäller alltid den s.k. förundersökningssekretessen (Sekretesslagen 5 kap 1 §). Den kan även gälla skede fyra, som inträder när förundersökningen är avslutad.

7.3 Brottsutredningens fyra skeden

En utredning om brott kan bestå av fyra skeden; förutredningen, förundersökningen inledd, den fortsatta förundersökningen då den misstänkte har delgivits misstanke om brott enligt RB 23:18 och förundersökningen avslutad. Dessa skeden flyter ihop vid vissa utredningar då det inte finns någon förutredning eller om förundersökningen inleds och den misstänkte delges misstanke vid samma tillfälle ”se nedan”. Flera olika regler gäller för de olika skedena. Under förutredningen är det Polislagen (1984:151) som är tillämplig. När väl förundersökningen har inletts är RB 23 kap och Förundersökningskungörelsen (1947:948) tillämpliga. Enligt RB 23 kap 18 § har misstänkt och hans försvarare rätt till insyn i utredningen när misstänkt har delgivits misstanke om brott, med den begränsningen att en prövning skall göras.

7.3.1 Förutredningen

Detta skede är det första i utredningsförloppet. Syftet är att spana fram om det pågår brottslig verksamhet, t.ex. om det säljs stulet gods från en lägenhet. Det kan vara så att polisen fått ett tips av en anonym eller känd tipslämnare eller att polisen själv har misstanke om brottslig verksamhet, och därför påbörjar en förutredning genom att hålla lägenheten i exemplet under uppsikt. Förutredningen styrs av reglerna i Polislagen (1984:151). I detta skede har allmänheten ingen insyn i utredningen då Sekretesslagen 5 kap 1 § 4 p skyddar själva utredningen. Sekretesslagen 9 kap 17 § första stycket, tredje punkten skyddar bevispersoner t. ex tipsaren som bevittnat det han/hon tror är försäljning av stulet gods.²⁵

Det finns inget krav på att bevispersoners identitet skall finnas med i någon handling vid förutredningen. Inte heller den person man misstänker för den brottsliga verksamheten har någon insyn i förutredningen då han/hon är att anse som allmänhet. Det är inte förrän den misstänkte blir delgiven misstanke om brott enligt RB 23 kap 18 § som denne får insyn i utredningen (RB 23 kap 18 §). Förutredningsskedet pågår fram till att misstankegraden ökat till ”anledning anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats”. Då måste en förundersökning inledas.²⁶

7.3.2 Förundersökningen inledd

När misstanken blivit konkret och därmed misstankegraden ökat till ”anledning anta” skall förundersökningen inledas enligt RB 23:1 och nästa skede har tagit över förutredningen.²⁷ I detta skede upprättas en polisanmälan och endast uppgifterna om brottsrubricering och

²⁴ Ds 2000:64 s 28f.f.

²⁵ Riksåklagaren Metodfrågor 1995:2 s 38 och Ds 2000:64 s 34

²⁶ Rättegångsbalken 23 kap 1 §

²⁷ SvJT 1982 s 658

tidpunkten för brottet är tillgängliga för allmänheten. Andra uppgifter i förundersökningen skyddas av Sekretesslagen 5 kap 1 §. Även bevispersoners identitet skyddas i detta stadiet fortfarande direkt av Sekretesslagen 9 kap 17 §.²⁸ Vill allmänheten ha tillgång till andra uppgifter än tid och brott från förundersökningen skall förundersökningsledaren enligt Sekretesslagen pröva om uppgifterna kan lämnas ut. När misstankegraden nu ökat till ”anledning anta” blir RB och FUK tillämpliga på undersökningen som nu är en förundersökning. FUK föreskriver att när förundersökningen är inledd skall bevispersoners personuppgifter antecknas i protokoll enligt FUK 21 § 1-3 p. I praktiken antecknas endast bevispersoners namn på förhørsprotokollet. Fullständiga personuppgifter, såsom personnummer och adress, antecknas på en särskild handling vilket stöds av FUK 21 a §.

7.3.3 Den fortsatta förundersökningen

Det tredje stadiet inträder när den misstänkte har delgivits misstanke om brott enligt RB 23 kap 18 §. Då skall den misstänkte och hans försvarare ha rätt att fortlöpande ta del av det som sker i utredningen om detta kan ske utan men för utredningen.²⁹ Beträffande allmänhetens insikt gäller fortfarande Sekretesslagen 9 kap 17 § första stycke, där bevispersoners identitet kan skyddas från att någon utomstående får tillgång till denna uppgift. Tidigare lydelse av Sekretesslagen 9 kap 17 § första stycke sa att sekretess gäller ”om det kan antas att den enskilde eller någon honom närstående lider skada eller men om uppgiften röjs”. Sedan 1999 har bevispersonens skydd förstärkts i Sekretesslagen 9 kap 17 § första stycket genom att skaderekvisitet har blivit omvänt och det nu föreligger presumtion för sekretess vad gäller dennes personliga och ekonomiska förhållanden.³⁰

Den som gör prövningen enligt Sekretesslagen om förundersökningsmaterial skall lämnas ut är den ansvarige utredaren.³¹ Den misstänkte, som delgivits misstanke om brott, eller hans försvarare omfattas inte av Sekretesslagens regler under pågående förundersökning. Istället är det RB 23 kap 18 § som är tillämplig. I denna regel finns skydd för bevispersoner om det anses att utlämnande av uppgifter om dessa är till men för utredningen. Vad detta men skulle bestå i finns inte diskuterat i förarbetena, men om det finns anledning att befara att misstänkt skulle påverka bevispersonen och därmed resultatet av förundersökningen borde detta vara tillräckligt för att rekvisitet skall vara uppfyllt. Det fordras att den som leder förundersökningen kan ange varför ett utlämnade av denna uppgift skulle vara till men för utredningen.³²

7.3.4 Förundersökningen avslutad

Först sedan förundersökningen är klar och åklagaren beslutat i åtalsfrågan eller lagt ner förundersökningen blir denna en allmän handling.³³ Vill allmänheten ta del av förundersökningen gäller TF och Sekretesslagen 9 kap 17 § som fortfarande är tillämplig för att bevispersoners identitet skall skyddas. Även förundersökningssekretessen enligt

²⁸ Riksåklagarens Metodfrågor 1995:2 s 38

²⁹ Rättegångsbalken 23 kap 18 §

³⁰ Ds 2000:64, s 30

³¹ Sekretesslagen 15 kap 6 § andra stycket och Danielsson, Stig, Förundersökning i brottmål, s 82

³² Riksåklagarens Metodfrågor 1995:2 s 42f. och Fitger, Peter, Rättegångsbalken Del 2 23:65 och 23:74d-23:75

³³ Ds 2000:64, s 28

Sekretesslagen 5 kap 1 § kan vara tillämplig på utredningen för att t.ex. skydda ett arbetssätt.

Den misstänkte har rätt till s.k. slutdelgivning när förundersökningen är klar och har därmed rätt att ta del av hela förundersökningen så snart åtalsbeslut tagits.³⁴ I förundersökningsprotokollet som den misstänkte får ta del av framgår endast bevispersoners namn. Personnummer, adress m.m. redovisas på en separat handling. Om utredningen läggs ner och inte går till åtal upphör den misstänktes ovillkorliga rätt att ta del av utredningen såsom föreskrivs i RB 23:18. Skulle den misstänkte vilja ta del av utredningen kommer begäran att behandlas på samma sätt som en prövning vid utlämnade av allmän handling till allmänheten.³⁵ ”Se föregående stycke”.

Att helt undanhålla vittnets identitet är inte möjligt i domstolen. Enligt RB 36:10 måste rätten fråga efter vittnets fullständiga namn innan vittnesmålet avläggs. Även för målsägande räcker det med att uppge sitt fullständiga namn. Endast om det behövs skall rätten fråga efter vittnets och målsägandes ålder, yrke och hemvist.³⁶ ”Se kapitel 8”.

³⁴ Rättegångsbalken 23 kap 21 § sista stycket

³⁵ Ds 2000:64, s 38f.

³⁶ Prop. 1993/1994:143 s 45

8 SKYDD VID HUVUDFÖRHANDLING

8.1 Inledning

Om åklagaren beslutat sig för att väcka åtal när förundersökningen är klar skall målet prövas i domstol. I tidigare avsnitt har redogjorts för vilka skydd det finns för bevispersoner innan förundersökningen har inletts och vilka krav som ställs på bevispersonen under förundersökningen. Detta avsnitt kommer att behandla skydd för bevispersoner under domstolsförhandlingen som, enligt huvudregeln, skall vara offentlig och det skydd som kan bli aktuellt för bevispersoner vid förhandlingen. De åtgärder som finns och som har en direkt eller indirekt skyddsfunktion är utvisning ur rättssalen, telefonförhör, videoförhör och säkerhetsrättegång.

Under hela förundersökningen kan bevispersonen vara helt okänd för den stora allmänheten. När nu brottsmålet prövas i domstol framträder bevispersonen i rättssalen och när förundersökningssekretessen släpps (egen understrykning) blir bevispersonen mera utlämnad och risken för att denne skall utsättas för påtryckningar från den tilltalade och åhörare blir större. Bevispersonen kan riskera att utsättas för påtryckningar före (i domstolsbyggnaden strax före inträdande i rättssalen) och under förhandlingen. Bevispersonen som fram till sitt framträdande i rättssalen kanske inte var känd till utseende för den tilltalade eller åhörarna kommer nu att bli känd till utseende, vilket kan vara till nackdel för personen i fråga.

Vad gäller bevispersoners identitet måste rätten fråga endast efter dennes fullständiga namn. Endast om det behövs frågas efter ålder, yrke och hemvist.³⁷ Det anses att den tilltalade och åhörare inte har något berättigat intresse av att automatiskt få vetskap om dessa uppgifter.³⁸ Vad som menas med identitet avgjordes i Hovrätten över Västra Sverige i ett rättsfall, som rörde ett mål vid Göteborgs tingsrätt där åklagaren väckt åtal för våldsamt upplopp och åberopat vittnesförhör med två poliser vid säkerhetspolisen. Åklagaren hade bara antecknat vittnenas tjänste nummer och resten av personuppgifterna hade åklagaren lämnat till tingsrätten på en separat handling. Den tilltalade begärde att få ta del av polismännens identitet. Hovrätten beslutade att polismännens namn och födelsedatum skulle lämnas ut.³⁹ ”Se vidare kapitel 16 Anonyma vittnen”.

Det medför ett begränsat skydd för bevispersonen att den tilltalade och åhörare inte får ta del av bevispersonens hemvist eller personnummer. Har personen ett ovanligt namn eller bor i en mindre stad där även den tilltalade och åhörare bor kan emellertid bevispersonen lätt hittas om inte några andra skyddsåtgärder används. ”Se kapitel 12 Sekretesskydd”

³⁷ Rättegångsbalken 36 kap 10 § första stycket och 37 kap 3 § första stycket.

³⁸ Prop. 1993/94:143 s 45f.

³⁹ Hovrätten över Västra Sverige Beslut 1994-03-01 i mål Ö 252/94

8.2 Förhandlingsoffentligheten

Enligt huvudregeln skall huvudförhandlingen i ett brottsmål som prövas i domstol vara offentlig. I Europakonventionens artikel 6, vilken Sverige har skrivit på och som finns med i RF, har den tilltalade rätt till en offentlig rättegång vilket har förtydligats i RF 2 kap 11 § andra stycket. Förhandlingsoffentligheten är en del av vår informationsfrihet och är tänkt att leda till att allmänheten skall kunna kontrollera att den tilltalade får en rättvis prövning i domstol. Att en förhandling skall vara offentlig är även reglerad i RB 5 kap 1 § första stycket. Förhandlingsoffentligheten innebär att allmänheten har rätt att närvara i rättssalen där förhandlingen hålls.⁴⁰

8.3 Inskränkningar i förhandlingsoffentligheten

Det finns emellertid möjligheter att göra avsteg från förhandlingsoffentligheten med hänsyn till rikets säkerhet, folkförsörjning, allmän ordning och säkerhet, enskilda anseende, privatlivets helgd eller förebyggandet och beivrandet av brott. Även om andra särskilt viktiga skäl föranleder det får begränsning ske. Dessa inskränkningar finns med olika ordalydelse i Europakonventionen artikel 6, RF 2 kap 13 § första stycket och i RB 5 kap 1 § andra stycket. Ingen av dessa inskränkningar syftar till att skydda bevispersonens liv och hälsa under eller efter förhandlingen eller till att få denne att berätta sanningen trots att han/hon känner rädsla. De flesta av dessa inskränkningar är mer till för att skydda samhället i stort. I bl.a. RB finns det regler som skyddar bevispersoner under huvudförhandlingen. De har dock inte alltid till syfte att skydda individen utan för att säkerhetsställa att sanningen kommer fram under huvudförhandlingen och att huvudförhandlingen inte skall behövas ställas in p.g.a. att part eller vittnen inte kan närvara i rättssalen. De åtgärder som domstolen kan tillgripa är utvisning ur rättssalen av den tilltalade eller åhörare, telefonförhör, videoförhör och säkerhetskontroll av dem som skall besöka domstolen eller förhandlingssalen.

8.4 Säkerhetskontrollen vid domstolsförhandling

Under senare år har den allmänna risknivån höjts i domstolarna då det skett flera händelser i landets domstolar där enskild person tagit till våld i samband med förhandlingar i domstolen. Den allvarigaste händelsen inträffade den 12 juni 1996 i Eskilstuna tingsrätt där en sprängladdning utlöstes.⁴¹ Regeringen anser att det är av särskilt rättssäkerhetsintresse att bevispersoner kan yttra sig fritt utan att behöva vara oroliga för att utsättas för våld under domstolsförhandlingen.⁴² Detta har medfört att tillträdesskyddet i domstolarna har setts över. En ny lag om säkerhetskontroll vid domstol trädde ikraft den 1 juli 2001. Tidigare kunde endast säkerhetskontroll göras vid inpassering till en rättssal, men lagens omfattning har nu ökat och en allmän kontroll vid inpassering till själva domstolsbyggnaden kan nu göras.

⁴⁰ Domstolsverkets rapport 1997:3 s 2f.f.

⁴¹ Prop 2000/01:32 s 17f.f.

⁴² a.a. 17

1§ Lag (1981:1064) om säkerhetskontroll vid domstolsförhandlingar.

Säkerhetskontroll i domstol får genomföras som allmän eller särskild säkerhetskontroll.

Allmän säkerhetskontroll får genomföras, om det finns anledning att befara att det i en domstols lokaler kan komma att förövas brott som innebär en allvarlig fara för någons liv, hälsa eller frihet eller för omfattande förstörelse av egendom.

Särskild säkerhetskontroll får genomföras, om det till följd av särskilda omständigheter finns risk för att det i samband med en domstolsförhandling kan komma att förövas brott som anges i andra stycket.

Lag (2001:180).

Syftet med säkerhetskontrollerna är att söka efter vapen och andra föremål som är ägnade att komma till användning vid brott som avses i 1 §. De brott som åsyftas är mord, dråp, allvarligare misshandel, människorov, olaga frihetsberövande, mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse eller sabotage, men även sådant våld eller hot om våld som kan komma till användning vid fritagningsförsök.⁴³ Säkerhetskontrollen får omfatta kroppsvisitation och undersökning av väskor med hjälp av teknisk utrustning, t.ex. larmbåge, handmetalldetektor och röntgenmaskin. Kroppsvisitation där en person känner över den som utsätts för säkerhetskontrollen får ske endast om det finns särskilda skäl för åtgärden. En sådan kroppsvisitation anses vara mer integritetskränkande än att gå genom en larmbåge.⁴⁴

Allmän säkerhetskontroll får genomföras, om det finns anledning att befara att det i en domstols lokaler kan komma att förövas brott som innebär en allvarlig fara för någons liv, hälsa eller frihet eller för omfattande förstörelse av egendom. För att domstolen skall få besluta om allmän säkerhetskontroll måste det föreligga ett konkret hot, men ribban skall inte sättas högt utan det skall räcka att det finns anledning att befara att ett brott som ovan nämns kan begås i domstolens lokaler.⁴⁵ Hotet behöver inte vara kopplat till en viss förhandling som vid särskild säkerhetskontroll.

Allmän säkerhetskontroll genomförs med en inpasseringskontroll där besökare till domstolens lokaler t.ex. måste passera en metalldetektor. Även väskor och andra föremål som medförs till eller påträffas i domstolens lokaler får undersökas.⁴⁶ De som skall genomgå säkerhetskontrollen är målsäganden, den tilltalade, vittnen, åhörare och andra besökare till domstolen. De anställda vid domstolen, personer som utövar allmän tjänst, poliser, åklagare och advokater behöver inte genomgå denna säkerhetskontroll.⁴⁷ Den person som vägrar att underkasta sig säkerhetskontrollen kan vägras tillträde till domstolens lokaler. Skulle den som vägrar vara kallad till förhandling skall domstolen meddelas. Därvid kan bestämmas att personen skall undantas från säkerhetskontrollen. Skulle personen inte undantas och fortfarande vägra underkasta sig säkerhetskontrollen får personen lämna domstolen. Domstolen måste då ta ställning om den som är kallad har laga förfall att utebli. Om så inte är fallet kan han hämtas till förhandlingen efter beslut av

⁴³ Domstolsverkets rapport 1997:2 s 10

⁴⁴ Prop 2000/01:32 s 44

⁴⁵ a.a. s 41f.f.

⁴⁶ 5 § i Lag (1981:1064) om säkerhetskontroll vid domstolsförhandlingar

⁴⁷ Prop 2000/01:32 s 46f.

domstolen och domstolen kan då tvinga personen att genomgå säkerhetskontrollen.⁴⁸ Denna kontroll får utföras av ordningsvakter med särskild utbildning under ledning av en polisman.⁴⁹

Särskild säkerhetskontroll får genomföras, om det till följd av särskilda omständigheter finns risk för att det i samband med en domstolsförhandling kan komma att förövas brott som innebär en allvarlig fara för någons liv, hälsa eller frihet eller för omfattande förstörelse av egendom.⁵⁰ För den särskilda säkerhetskontroll sätts ribban högre då det krävs särskilda omständigheter, medan allmän säkerhetskontroll kan genomföras när det finns anledning att befara att brott förövas som nämns ovan. Vid särskild säkerhetskontroll skall hotet vara kopplat till en viss förhandling och säkerhetskontrollen sker bara av de som skall övervara förhandlingen i rättssalen. Då hotbilden är högre vid särskild säkerhetskontroll har regeringen sagt att denna inpasseringskontroll, som utförs på samma sätt som vid allmän säkerhetskontroll, ska göras av polispersonal. För att utvidga skyddet kan en särskild säkerhetskontroll kompletteras av en allmän säkerhetskontroll.⁵¹

Identifiering av besökare till en viss förhandling eller till domstolen är inte tillåtet då detta strider mot det grundlagsskyddade anonymitetsskyddet. Däremot kan man avkräva legitimation av de som säger sig vara undantagna från säkerhetskontrollen.⁵²

8.5 Utvisning ur rättssalen

Om det finns anledning att anta att en bevisperson av rädsla eller annan orsak inte fritt berättar sanningen i den tilltalades eller någon åhörars närvaro eller att den tilltalade eller åhörare på annat sätt hindrar bevispersonen i berättelsen kan personen utvisas ur rättssalen under förhöret enligt RB 36 kap 18 § första stycket.⁵³ Syftet med bestämmelsen är att säkerhetsställa att bevispersonen lämnar en sanningsenlig berättelse, inte att skydda bevispersonen. Åtgärden medför dock en skyddsfunktion för bevispersonen så att han/hon kan lämna sin utsaga utan att störas t.ex. genom att den tilltalade intensivt stirrar på bevispersonen och därför känner rädsla för att lämna sin utsaga.⁵⁴

Den tilltalade har, enligt RB 36 kap 18 § andra stycket, rätt att efter att ha varit utvisad ur rättssalen få utsagan från bevispersonen återgiven i behövlig omfattning. Detta behövs oftast inte då den misstänkte erbjuds möjligheten att få lyssna på bevispersonens utsaga i ett annat rum som är utrustat med högtalare, s.k. medhörning. Den tilltalade skall också få tillfälle att ställa frågor till bevispersonen vilket den tilltalade får efter att bevispersonen lämnat sin utsaga. En åhörare som utvisats ur rättssalen har inte rätt att få utsagan återgiven eller att bli erbjuden medhörning. Att ställa frågor har en åhörare aldrig rätt till.

⁴⁸ 6 § Lag (1981:1064) om säkerhetskontroll vid domstolsförhandling

⁴⁹ Prop 2000/01:32 s 50f.f.

⁵⁰ 1 § Lag (1981:1064) om säkerhetskontroll vid domstolsförhandling

⁵¹ Prop 2000/01:32 s 38f.f.

⁵² Prop 1980/81:114 s 11f.

⁵³ Rättegångsbalken 37 kap 3 § vad gäller målsägande hänvisar till 36 kap 18 § första stycket som gäller vittnen

⁵⁴ SOU 1998:40 s 284

Domstolarna är försiktiga med att utvisa åhörare ur rättssalen. Men det finns exempel där domstol har utvisat den tilltalade och alla åhörare när bevispersonen blivit hotad genom ett anonymt telefonsamtal.⁵⁵

Enligt RB 5 kap 9 § första stycket kan rättens ordförande visa ut den som stör förhandlingen eller på annat sätt uppträder otillbörligt. Medan RB 36 kap 18 § första stycket är till för att utvisa dem som stör förhandlingen med enbart sin närvaro är RB 5 kap 9 § första stycket ett medel att utvisa den person som stör förhandlingen mer påtagligt t.ex. genom att prata.⁵⁶

8.6 Telefonförhör

Bevispersoner skall som huvudregel närvara vid huvudförhandlingen och där avge sin utsaga. Från den regeln finns undantag i RB 46 kap 7 § andra stycket. Där sägs att bevis får tas upp per telefon "om det är lämpligt med hänsyn till bevisningens art och övriga omständigheter eller om bevisupptagningen enligt vanliga regler skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att bevisningen tas upp på sådant sätt". För att kunna använda sig av telefonförhör måste syftet med förhöret bli uppfyllt såsom det skulle vid ett förhör där bevispersonen är närvarande i domstolen. Telefonförhör kan inte användas i alla mål utan kan endast bli aktuellt vid mindre komplicerade utvärderingar av förhör.⁵⁷ Det kan konstateras att desto större bevisvärde och ju mer komplicerad bevispersonens roll är desto mindre utrymme finns för att använda sig av telefonförhör.⁵⁸ Telefonförhör kom inte till för att erbjuda ett skydd för bevispersonen, utan för att erbjuda ett komplement för domstolarna att kunna förhöra personer som inte direkt kan närvara i rättssalen. Det kan ändå ha en skyddsfunktion för bevispersonen. Genom användning av telefonförhör kan det upplevas som ett skydd för bevispersonen då han/hon får lämna sin utsaga utan att vara närvarande i rättssalen. Bevispersonen behöver då inte träffa den tilltalade eller åhörarna som han/hon känner sig hotad av. Med telefonförhör undviker man att den tilltalade och åhörarna får möjligheten att påverka bevispersonen före eller under förhandlingen och bevispersonens utseende blir okänt för dem. Men bevispersonen måste självklart uppge sitt fullständiga namn vid telefonförhör som när bevispersonen är närvarande i rättssalen enligt RB 36 kap 10 § första stycket.

Telefonförhör används mycket idag i domstolarna framförallt för att undvika att förhandlingar måste ställas in t.ex. därför att bevispersonen är på resa.⁵⁹

Det är oftast i större och mer komplicerade mål som bevispersoner hotas för att inte lämna uppgifter t.ex. vid ekonomisk brottslighet och narkotikamål.⁶⁰ Det är i dessa mål som det oftast är nödvändigt att göra en trovärdighetsbedömning av bevispersonen och därför skulle inte telefonförhör var lämpligt. I praxis finns det flera exempel där domstolar har låtit både huvudvittnen och målsägande lämna sin utsaga genom telefonförhör. Det finns också avgörande, framförallt på senare tid, där HD kommit fram till att telefonförhör inte skulle ha tillämpats, se NJA 1997 s 822, NJA 1998 s 862. Det har därför tillsatts en

⁵⁵ Rikspolisstyrelsens rapport 1995:2 s 31

⁵⁶ Proposition 1986/87:89 s 178

⁵⁷ Proposition 1986/87:89 s 220

⁵⁸ Rikspolisstyrelsens rapport 1995:2 s 32

⁵⁹ Ds 1997:7 s 204

⁶⁰ Ds 1995:2 s 9

utredning för att komma tillrätta med i vilken utsträckning telefonförhör kan användas när en bevisperson hotas.⁶¹

8.7 Videoförhör.⁶²

Sedan januari 2000 pågår i vissa domstolar ett försök med videokonferens. Målsättningen är att det skall bli permanent direkt efter försöksperioden som håller på fram till 2001 års utgång.

Videokonferens innebär att ljud och bild överförs mellan olika platser. Den person som skall förhöras kan således delta i förhandlingen utan att direkt vara närvarande i rättssalen. Denna möjlighet skall vara öppen både för bevispersoner och för den tilltalade. Inom EU håller man på att utarbeta direktiv för de länder som är medlemmar i EU eller som skrivit på Europakonventionen, för att videokonferenser skall kunna användas i brottsmål för att möta en mer internationell brottslighet. 1997 antog Europarådets ministerkommitté en rekommendation No. R (97) 13, nionde punkten, som pekar på att videokonferens skall vara en möjlighet att använda vid vittnesförhör för att möta den internationella brottsligheten.

Syftet med att ge domstolarna möjlighet till videokonferens är att de skall bli mer flexibla i sin handläggning av mål och ärenden och att domstolarnas tillgänglighet ökar för medborgarna. Genom videokonferens kan handläggningstiderna för mål och ärenden förkortas och medborgarna kan få sin sak prövad snabbare och på ett mer rättssäkert sätt.

Det finns stora likheter mellan telefonförhör och förhör genom videokonferens. Jämförs rekvisiten i RB 46 kap 7 § andra stycket om telefonförhör med de rekvisit som ställs upp för när videokonferens får användas, är lagtexten i RB 46 kap 7 § andra stycket nästan identisk med Lag (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens vid rättegång 5 §. Det innebär att videokonferens kan användas vid förhör med bevispersoner om det är lämpligt med hänsyn till bevisningens art och övriga omständigheter eller om bevisupptagningen enligt reglerna i RB skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att bevisningen tas upp på ett sådant sätt.

Telefonförhör, som har funnits under ett antal år, används ofta i domstolarna och har fungerat bra. Att genom videokonferens även få en bild på personen som förhörs gör videokonferens till ett ännu bättre redskap när man skall utvärdera ett förhör och kan därför användas i större omfattning än telefonförhör.

Regeringen har även sagt att videokonferens kan användas när bevispersoner känner rädsla eller fruktan för sin säkerhet och inte vågar närvara i rättssalen tillsammans med den tilltalade och/eller åhörare. Denna möjlighet bör dock användas med återhållsamhet och den tilltalades rättsäkerhet måste kunna garanteras för att videokonferens skall kunna användas.

Att domstolarna får tillgång till att använda videokonferens vid förhör för att kunna uppnå krav på snabbare handläggning och ökad tillgänglighet ska ses som ett komplement.

⁶¹ Dir. 1999:62

⁶² Proposition 1998/99:65 s 6-20

Regeringen anser att huvudregeln fortfarande skall vara att bevispersoner skall närvara i rättssalen.

9 ÖVERGREPP I RÄTTSSAK

9.1 Inledning

Övergrepp i rättssak kan fungera som ett skydd då hot om straff kan avskräcka en presumtiv gärningsman att utsätta bevispersonen för repressalier. Straffsatserna för övergrepp i rättssak har skärpts det sista decenniet i takt med att övergreppen mot bevispersonerna har ökat. Regeringen har uttalat att det är viktigt att samhället kan skydda bevispersonerna då det ställs krav på medborgarna att de skall vittna. Genom att straffet för övergrepp i rättssak är hårt visar det att samhället inte accepterar våld eller hot om våld på bevispersoner.⁶³ Det finns olika situationer där övergrepp i rättssak förekommer, men risken är som störst vid den grova och organiserade brottsligheten, mc-kriminaliteten, brott av rasideologiska grupperingar, brott inom familjen och brott av ungdomsgäng.⁶⁴

Denna redovisning av övergrepp i rättssak behandlar det senaste decenniets straffskärpningar och tillämpningen av lagrummet.

9.2 Straffskärpningar

År 1993 gjordes en ändring av straffskalan för normalgraden av brott till böter eller fängelse i högst ett år och för grovt brott till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. För normalgraden av brott innebar detta en sänkning från maxstraffet två år till ett år. Denna sänkning gjordes för att minska överlappningen av straffskalorna.⁶⁵ I våldskommissionens slutbetänkande, som låg till grund för propositionen kunde man inte konstatera om antalet hot mot bevispersoner hade ökat. Inom narkotikabrottsligheten var det vanligt att våld mot bevispersoner förekom, vilket var en bidragande orsak till straffskärpningen.⁶⁶

År 1997 gjordes ytterligare en ändring då man höjde straffskalorna. För normalgraden av brott höjde man maxstraffet till fängelse i högst två år och för grovt brott till fängelse i lägst ett år och högst sex år. Detta gjordes då man konstaterat att antalet hot mot bevispersoner hade ökat ytterligare och att vittnesvilligheten hade minskat. Man menade att medborgarnas lojalitet mot rättsordningen är mycket viktig och att ett angrepp på bevispersoner är ett angrepp på rättsordningen. Regeringen uttalade sig om att övergrepp i rättssak är av central betydelse för skyddet av bevispersoner. Flera remissinstanser ansåg att denna straffskärpning var ett steg i rätt riktning men tyckte att straffet för övergrepp i rättssak skulle skärpas ytterligare för att komma i nivå med straffet för mened.⁶⁷

Under år 2000 lagfördes cirka 525 personer för övergrepp i rättssak. Detta är en fördubbling av det antal som dömdes för övergrepp i rättssak år 1990.⁶⁸ En av förklaringarna till att antalet lagförda har ökat är att brottsoffren uppmärksammas mer idag

⁶³ Prop. 1996/97:135 s 8f.

⁶⁴ SOU 1998:40 s 306 och Rikspolisstyrelsens handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 16

⁶⁵ Prop. 1992/93:141 s 46f.

⁶⁶ SOU 1990/91:92 s 161f.

⁶⁷ Prop. 1996/97:135 s 8f.f.

⁶⁸ Svensk Polis, 2001, nr 6, s 5

än vad de gjorde år 1990 och därför vågar bevispersoner anmäla brott i större utsträckning. Det finns undersökningar som pekar på att bevispersoner allt oftare utsätts för våld och hot från framförallt den organiserade brottsligheten och mörkertalet är stort då många inte vågar göra anmälan om brott. Regeringen vill därför skärpa straffet för övergrepp i rättssak ytterligare en gång. I en proposition som ska vara klar till december 2001 kommer regeringen att föreslå att straffet för övergrepp i rättssak skall höjas till maximalt åtta års fängelse.⁶⁹ Maximalt åtta års fängelse är även den maximala påföljden vid mened, vilket flera remissinstanser föreslog att straffskärpningen år 1997 skulle innehålla.⁷⁰

9.3 Tillämpning

17 kap.10 § BrB

Den som med våld eller hot om våld angriper någon för att denne gjort anmälan, fört talan, avlagt vittnesmål eller annars vid förhör avgett utsaga hos en domstol eller annan myndighet eller för att hindra någon från en sådan åtgärd, döms för övergrepp i rättssak till böter eller fängelse i högst två år.

Detsamma skall gälla, om man med någon annan gärning, som medför lidande, skada eller olägenhet, eller med hot om en sådan gärning angriper någon för att denne avlagt vittnesmål eller annars avgett utsaga vid förhör hos en myndighet eller för att hindra honom från att avge en sådan utsaga.

Är brottet grovt, döms till fängelse, lägst ett och högst sex år. Lag (1997:389).

I lagrummets första punkt sägs att angreppet skall bestå i våld å person eller hot om våld å person. Gärningsmannen skall använda våldet eller hotet om våld för att hindra eller hämnas på en person som gjort anmälan, fört talan, avlagt vittnesmål eller annars vid förhör avgett utsaga hos en domstol, polis eller annan myndighet. De personer som skyddas av första punkten är vittnen, blivande vittnen, andra förhörspersoner, andra blivande förhörspersoner, parter (som inte är förhörspersoner), blivande parter (som inte är blivande förhörspersoner), ombud, blivande ombud, försvarare, blivande försvarare, anmälare och blivande anmälare.⁷¹

I andra punkten sägs det att angreppet skall bestå av annan gärning som medför lidande, skada eller annan olägenhet eller hot om sådan gärning. Gärningsmannen skall använda gärningen för att hindra eller hämnas på en person som avlagt vittnesmål eller annars avgett utsaga vid förhör hos en myndighet. De personer som skyddas av andra punkten är en mer begränsad krets; vittnen, blivande vittnen, andra förhörspersoner och andra blivande förhörspersoner. I andra punkten skyddas inte part eller blivande part, om han inte är eller har varit förhörsperson. Detta beror på att man ansett att det skulle vara att sträcka kriminaliseringen för långt då det i det vardagliga livet erbjuds många tillfällen att ställa till förtretligheter för en person som är eller kan bli motpart.⁷²

⁶⁹ Lönnaeus, Olle, Syd Svenska Dagbladet den 15 augusti 2001

⁷⁰ Prop. 1996/97:135 s 7f.

⁷¹ Holmqvist m.fl. Brottsbalken –En kommentar, supplement 4, s 17:38-17:41 och Westerlund, Gösta, Stencilsamling m.m. i straffrätt, Handelshögskolan i Göteborg, vt 2000.

⁷² Holmqvist m.fl. Brottsbalken –En kommentar, supplement 4, s 17:38-17:41

Angreppen i första och andra punkten skall förutom vanligt uppsåt, t.ex. misshandeln eller olaga hot bestå av direkt uppsåt till att hindra eller hämnas åtgärden.

Skulle anhöriga till den person, som omfattas av andra punkten d.v.s. vittnen, blivande vittnen, andra förhörspersoner och andra blivande förhörspersoner, utsättas för våld å person i syfte att hindra eller hämnas på en person kan gärningsmannen även dömas för övergrepp i rättssak.⁷³

Det finns situationer som övergrepp i rättssak inte täcker, men som är mycket effektiva för att få en bevisperson att avstå från att vittna. Att t.ex. erbjuda bevispersonen pengar för att inte vittna är inte att anse som övergrepp i rättssak⁷⁴. Om man däremot tänker sig situationen att personen som erbjuder pengarna bär en mc-väst märkt HELLS ANGELS, så skulle de flesta uppfatta detta som ett hot.

Konkurrens mellan övergrepp i rättssak och andra uppsåtliga brott i BrB 3 och 4 kapitel torde lösas genom att övergrepp i rättssak konsumerar dessa brott. Skulle det vara så att brottet i BrB 3 och 4 kapitlet har högre straffvärde såsom grov misshandel, skall det i brottskonkurrens dömas för både grov misshandel och övergrepp i rättssak.⁷⁵

⁷³ Holmqvist m.fl. Brottsbalken –En kommentar, supplement 4, s 17:40

⁷⁴ Heuman, Lars, SvJT 1983 s 682

⁷⁵ Prop. 1996/97:135 s 11

10 STÖDFUNKTIONER FÖR BEVISPERSONER

10.1 Inledning

Det kan vara mycket påfrestande för en bevisperson att för kanske första gången vara i en domstol och berätta i rättssalen om det brott man varit utsatt för eller bevittnat. Många kan behöva stöd för att kunna fullgöra detta och det finns därför olika stödfunktioner i samhället. Samhället erbjuder hjälp till bevispersoner genom målsägandebitråde och möjlighet att använda sig av en stödperson. Brottsofferjouren, som är en ideell organisation, kan hjälpa till med praktiska frågor. De ställer även upp som stödpersoner. Det finns flera andra ideella organisationer som fyller samma uppgift som Brottsofferjouren. Denna redovisning kommer dock endast att behandla Brottsofferjouren.

Stödfunktionerna målsägandebitråde och stödperson är lagreglerade och kan endast utnyttjas av målsägande. För vittnen eller medtilltalade finns inga sådana möjligheter till stöd i lagstiftningen. Har den medtilltalade "tjallat" på sina målskamrater kan det innebära en stor psykologisk press att sitta bredvid målskamraterna i rättssalen, men normalt företräds den medtilltalade av en försvarare som även fungerar som stöd. För vittnen finns det ingen lagstadgad stödfunktion men Brottsofferjouren hjälper till med stöd för vittnen. Ett vittne kan ha med sig en vän, som är med som åhörare, som kan fungera som stöd.

10.2 Målsägandebitråde

Den 1 juli 1988 blev det möjligt att använda sig av målsägandebitråde genom lag (1988:609) om målsägandebitråde. De som då kunde förordnas målsägandebitråde var främst målsägande som utsatts för grovt sexualbrott.⁷⁶ Den 1 januari 1991 utvidgades rätten till att man fick använda sig av målsägandebitråde vid alla sexualbrott. Reglerna lättades även genom att målsägandebitråde kunde användas i mål såsom misshandel, olaga hot och rån.⁷⁷ År 1994 utvidgades rätten ytterligare till att gälla alla brott i BrB där det ingår fängelse i straffskalan eller att det krävdes med hänsyn till målsägandes personliga förhållanden och andra omständigheter där det finns ett särskilt starkt behov av biträde.⁷⁸ Den 1 juli 2001 gjordes ytterligare en utvidgning genom begränsningen att endast gälla brott enligt BrB togs bort.⁷⁹

Enligt 1 § lag (1988:609) om målsägandebitråde skall, när förundersökningen har inletts, målsägandebitråde förordnas i mål om:

1. "brott enligt 6 kap. brottsbalken, om det inte är uppenbart att målsäganden saknar behov av sådant biträde,
2. brott enligt 3 eller 4 kap. brottsbalken, på vilket fängelse kan följa, eller enligt 8 kap. 5 eller 6 § brottsbalken eller försök, förberedelse eller stämpling till sådant brott, om det med hänsyn till målsägandens personliga relation till den misstänkte eller andra omständigheter kan antas att målsäganden har behov av sådant biträde,

⁷⁶ Prop. 1987/88:107 s 19f.f.

⁷⁷ Prop. 1989/90:158 s 7f. och 11

⁷⁸ Prop. 1993/94:26 s 14f.f.

⁷⁹ Prop. 2000/01:79 s 39

3. annat brott på vilket fängelse kan följa, om det med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och övriga omständigheter kan antas att målsäganden har ett särskilt starkt behov av sådant biträde. Målsägandebitråde får förordnas i högre rätt, om åklagaren eller den tilltalade har överklagat domen i ansvarsdelen."

Målsägandebiträdets uppgift är att ge juridisk hjälp men även att ge stöd och hjälp för att lindra påfrestningar i samband med utredning och rättegång vad gäller allvarliga och integritetskränkande brott. Ofta har målsägandena psykiska och fysiska skador efter det brott de varit utsatta för och därför måste även målsägandebiträdet kunna ha en kurativ funktion. Målsägandebitråde skall förordnas redan vid förundersökningen och skall vara med vid förhör för att övervaka förhöret och även själv kunna ställa frågor till målsägande. Målsägandebiträdet skall berätta för målsägande hur rättsprocessen fungerar och vilka uppgifter polis, åklagare och försvarare har och vad som kommer att krävas av målsägande vid förundersökningen och rättegången. Målsägandebiträdet skall även vara ett personligt stöd och hjälpa den målsägande i kontakten med myndigheter och försäkringsbolag.⁸⁰

Målsägandebitråde "förordnas på begäran av målsägande eller när det annars finns anledning till det". Det är rätten som beslutar om målsägandebitråde skall förordnas. Målsägandebitråde är kostnadsfritt då ersättningen till biträdet betalas av staten.⁸¹ Den som förordnas som målsägandebitråde är oftast en advokat eller en biträdande jurist då det krävs breda juridiska kunskaper och processvana.⁸² Målsägandebiträdet skall bevaka så att inga ovidkommande eller kränkande frågor ställs under rättegången. Denne skall också kunna begära stängda dörrar eller att förhör med målsägande skall ske i den tilltalades eller någon åhörars utemiljö. Biträdet skall även kunna ställa frågor till vittnen och den tilltalade för att ta tillvara målsägandes intressen. Vid enskild skadeståndstalan skall målsägandebiträdet hjälpa till att föra denna talan.⁸³

Målsägandebiträden har haft en kvalitetshöjande effekt på både förundersökningen, där den målsägandes förhör har blivit bättre, och på rättegångsförfarandet, framförallt vid enskilt anspråk. Brottsoffrens ställning har också förstärkts.⁸⁴

10.3 Stödperson

Under år 1984 genomfördes flera förändringar av BrB 6 kap "Om sexualbrott". I samband med detta infördes i RB möjligheten för en målsägande att ha med sig en person som stöd vid rättegången då det vid brott som inneburit allvarlig kränkning finns ett behov av detta.⁸⁵ Genom åren har lagstiftningen ändrats och kraven för när en stödperson får användas har tagits bort. Idag är det den målsägande själv som beslutar när han vill ha en stödperson.

⁸⁰ Prop. 1987/88:107 s 24ff., 3 § lag (1988:609) om målsägandebitråde och Fredriksson, Max, Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen s 47

⁸¹ 4-5 §§ och 7 § Lag (1988:609) om målsägandebitråde

⁸² Diesen, Christian, s 244

⁸³ Prop. 1987/88:107 s 24f.f.

⁸⁴ DV. 1996:2 s 42f.f.

⁸⁵ Prop. 1983/84:105 s 62f. och RB 20 kapitel 15 a § nuvarande 15 §

En stödperson är en person som följer med som ett psykologiskt stöd för målsägande och får inte företa någon rättegångshandling genom att t.ex. ställa frågor till målsägande eller tilltalade.⁸⁶ Däremot får stödpersonen ta plats bredvid målsägande i rättssalen och göra rätten uppmärksam på frågor som målsägande uppfattar som särskilt påfrestande eller begära en paus i förhandlingen för att målsägande behöver det.⁸⁷ Då även förundersökningen kan vara mycket påfrestande för målsägande har det införts i RB 23 kapitel 10 § tredje stycke och FUK 7 § tredje stycket att stödperson har rätt att närvara vid förhör med målsäganden om hans närvaro inte är till men för utredningen. Det är förundersökningsledare som får göra en bedömning om stödpersonen skall få vara med vid förhöret då det inte finns någon ovillkorlig rätt för målsägande att stödpersonen skall få vara med som det är när målsägande företräds av målsägandebiträde.⁸⁸

Det enda krav som ställs upp i RB 20 kapitel 15 § är att stödpersonen skall vara lämplig och vad som menas med lämplig finns inte närmare specificerat i förarbetena. Stödpersonen får sin processuella identitet genom att målsägande talar om för rätten att personen är där i egenskap av stödperson. Rätten gör normalt ingen lämplighetsbedömning av stödpersonen och rätten anses ha små möjligheter att avvisa stödpersonen. Det är den målsägande själv, som får ta initiativet till stödperson. Denne får inte någon ersättning för att han/hon uppträder som stödperson.⁸⁹ Har rätten kännedom om att den målsägande skall ha med sig en stödperson skall rätten även kalla stödpersonen till rättegången om det är möjligt.⁹⁰

Enligt en undersökning som gjorts är det idag ovanligt att målsägande har med sig en stödperson. Det är vanligare att målsägande har med sig en anhörig eller god vän som stöd, men denna person har inte rollen som stödperson i lagens mening utan är med som åhörare i rättssalen.⁹¹

10.4 Brottsofferjouren⁹²

Brottsofferjourenas Riksförbund består av drygt 110 lokala brottsofferjourer (BOJ) som täcker samtliga polisområden i Sverige. BOJ är en ideell förening som har till uppgift att stödja och hjälpa brottsoffer och att vara ett komplement till samhällets insatser. BOJ erbjuder hjälp med råd och stöd, kontakter med myndigheter, försäkringsbolag och som stödpersoner vid rättegång. Inom varje lokal BOJ finns det stödpersoner som har noggrants utvalts och genomgått en omfattande och fortgående utbildning. Dessa stödpersoner kan vara behjälpliga som stödperson i lagens mening. Se föregående avsnitt. Brottsofferjourenas Riksförbund är även en remissinstans i kriminalpolitiska frågor.

En annan funktion som BOJ har är att fungera som vittnesstöd. Dessa vittnesstöd finns än så länge vid 30 tingsrätter och 2 hovrätter men BOJ hoppas att de skall kunna erbjuda vittnesstöd vid fler domstolar. Vittnesstöden är tänkt att öka tryggheten för vittnen i väntan på rättegången, att vid behov förklara hur en rättegång går till och vilka uppgifter åklagare

⁸⁶ Prop. 1983/84:105 s 66f.f.

⁸⁷ Diesen, Christian, Brottsoffrets rätt, s 221f.

⁸⁸ Prop. 1993/94:143 s 39f.

⁸⁹ SOU 1986:49 s 65

⁹⁰ RB 20 kapitel 15 § första stycket

⁹¹ DV. rapport 1996:2 s 41

⁹² Brottsofferjourenas Riksförbund, hemsida www.boj.se

och försvarare har. BOJ har tillsammans med domstolarna som de är representerade vid infört möjligheten att vittnen kan få vänta i speciella väntrum. I vanliga fall delar vittnen och tilltalade samma väntsal vilket kan uppfattas som mycket besvärande för vittnen.

Vittnesstöd har funnit under några år i bl.a. Göteborgs tingsrätt och vunnit stor respekt hos bl.a. vittnen, polis och åklagare. Regeringen har uttalat sig att det bör finnas vittnesstöd vid samtliga tingsrätter och hovrätter inom tre år. Därför har regeringen gett Brottsoffermyndigheten och Domstolsverket i uppdrag att ta fram en plan för att detta mål skall kunna uppnås.⁹³

⁹³ Prop. 2000/01:79 s 25f.

11 BESÖKSFÖRBUD

Lag (1988:688) om besöksförbud

1 § Enligt denna lag får förbud meddelas för en person att besöka eller på annat sätt ta kontakt med en annan person eller att följa efter denna person (besöksförbud).

Besöksförbud får meddelas om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den mot vilken förbudet avses gälla kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera den som förbudet avses skydda. Vid bedömningen av om sådan risk föreligger skall särskilt beaktas om den mot vilken förbudet avses gälla har begått brott mot den andra personens liv, hälsa, frihet eller frid.

Kan syftet med ett besöksförbud tillgodoses genom någon mindre ingripande åtgärd, får förbud inte meddelas.

Ett besöksförbud omfattar inte kontakter som med hänsyn till särskilda omständigheter är uppenbart befogade.

2 § Om det kan antas att ett besöksförbud enligt 1 § inte är tillräckligt, får förbudet utvidgas till att avse förbud att uppehålla sig i närheten av en annan persons bostad eller arbetsplats eller annat ställe där den personen brukar vistas.

11.1 Inledning⁹⁴

I detta kapitel redovisas hur besöksförbudet kan användas som skydd för bevispersoner, vad förbudet innebär och dess förutsättningar.

För en person kan det finnas många situationer som kan upplevas som mycket hotfulla och skrämmande utan att vara straffbara. Ett exempel kan vara att personen som utgör ett hot befinner sig i den omedelbara närheten av den andres bostad eller arbetsplats. I dessa situationer är det mycket svårt för polisen att kunna ingripa, då någon straffbelagd handling inte har förekommit. När en person har ålagts besöksförbud gör sig han/hon skyldig till brott endast genom att kontakta personen som skyddet avser eller vistas i närheten av hans/hennes bostad eller arbetsplats. För att kunna förelägga besöksförbud krävs inte att trakasserierna är straffbara enligt BrB. Besöksförbudet har en preventiv verkan då den presumtive gärningsmannen kan hindras innan brott som är straffbelagda i BrB sker. Lagen om besöksförbud kom till för att skydda kvinnor som förföljdes och hotades av män som de tidigare haft ett förhållande med, men skyddet går utmärkt att använda för att skydda bevispersoner. Effekten av förbudet får inte överskattas då förbudet avser att hindra förfaranden som redan är straffbelagda, men genom att den personliga kontakten uteblir kommer trakasserierna och hoten kanske inte till stånd.

⁹⁴ Prop. 1987/88:137 s 12f.

Besöksförbudet består av ett generellt förbud där en person som trakasserar den som förbudet avser förbjuds att ta kontakt med denna person. Förbudet kan dock utvidgas, under vissa förutsättningar, till att personen inte får vistas i närheten av bostaden, arbetsplatsen eller andra ställen där den person som skyddet avser brukar vistas.

11.2 Besöksförbudets innebörd⁹⁵

Besöksförbudets syfte är bl.a. att förebygga situationer som kan utvecklas till att bli farliga för den person som skyddet avser. Det är därför viktigt att göra en anpassning till förhållandena i det enskilda fallet för att skyddet ska bli effektivt. Förbudet måste därför kunna utsträckas till att gälla mer än brott enligt BrB. Skulle föreskrifter i förbudet endast förbjuda handlingar som är straffbara enligt BrB skulle förbudet vara meningslöst. Därför kan förbudet användas för att hindra besök och andra kontakter från den person som är ålagd förbudet.

Enligt 1 § första stycket innebär förbudet att personen förbjuds att besöka eller på annat sätt ta kontakt med den som förbudet avser eller att följa efter denna person. Syftet är att skydda denna person var han/hon än befinner sig. Förbudet är generellt och på så sätt hindras den person som trakasserar att aktivt söka upp och ta kontakt med den person som förbudet avser. Det är inte tillåtet för den som är ålagd förbudet att aktivt ta kontakt med den person som skall skyddas i hans/hennes bostad, på arbetsplatsen eller andra platser där han/hon befinner sig. Att aktivt ta kontakt med den person som förbudet avser per brev, per telefon, telefax m.m. omfattas av förbudet. Även handlingar d.v.s. att gå efter honom/henne från t.ex. arbetsplatsen till bostaden eller göra obscena gester i dennes omedelbara närhet omfattas av förbudet. Skulle däremot den som trakasserar träffa på den som förbudet avser av en slump t.ex. genom att de råkar åka på samma buss eller besöka samma teaterföreställning gäller inte besöksförbudet. Om däremot den som trakasserar aktivt tar kontakt med den som förbudet avser på bussen eller teaterföreställningen är det ett brott.

Oftast är det tillräckligt med ett generellt besöksförbud, men skulle detta inte vara tillräckligt kan förbudet utvidgas. Det utvidgade förbudet innebär enligt 2 § att den som trakasserar inte får uppehålla sig i närheten av bostaden, arbetsplatsen eller annat ställe där den personen som förbudet skyddar brukar vistas. Ett utvidgat förbud är tänkt att användas i situationer där personen då och då dyker upp i närheten utan att ta kontakt med den person som skyddas. Då det generella förbudet inte anses hindra ett sådant beteende, hindrar ett utvidgat förbud detta. Det utvidgade förbudet är en geografisk avgränsning för var den person som är ålagd förbudet inte får vistas. Det kan i undantagsfall sträcka sig upp till större områden såsom kvarter runt bostaden eller arbetsplatsen. Förbudet kan också avse flera olika platser, men får inte utvidgas så att personen som är ålagd förbudet inte kan leva ett normalt liv. Ett utvidgat förbud införs vanligen efter att det generella förbudet har provats men har visat sig att inte vara en tillräcklig åtgärd. Skulle bedömningen göras från början att ett generellt förbud enligt 1 § första stycket inte är tillräckligt kan utvidgat förbud enligt 2 § införas direkt.

Särskilda problem som kan uppstå med ett besöksförbud är att den som åläggs förbudet måste ha kontakt med den som förbudet avser då de t.ex. har gemensam vårdnad om barn.

⁹⁵ Prop. 1987/88:137 s 14f. och 40, 42

Detta är dock inte något hinder för att besöksförbud skall kunna utfärdas. Sådana fall kan lösas genom att socialtjänsten eller annan person förmedlar kontakten mellan dem.

11.3 Förutsättningarna för besöksförbud⁹⁶

Det finns några förutsättningar som måste vara uppfyllda, enligt 1 § andra stycket första punkten, för att ett besöksförbud skall meddelas. Dessa är att det p.g.a. särskilda omständigheter finns risk för att den mot vilken förbudet avses gälla kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera den som förbudet avser att skydda. Med brott menas främst misshandel, olaga hot, ofredande, sexuella övergrepp eller rån, men även andra brott som kan användas för att trakassera kan ligga som grund. Vad som avses med förföljelse är att en person vid upprepade tillfällen tar kontakt med en annan person och är mycket påträngande eller besvärande. Trakasserier anses vara en lindrigare form av förföljelse såsom upprepade mycket aggressiva uttalande eller annat beteende som är ägnat att kränka den som utsätts för det. Trakasserier måste vara av det allvarligare slaget för att kunna ligga till grund för ett besöksförbud.

I riskbedömningen som görs skall enligt 1 § andra stycket, andra punkten tidigare brott mot den som skall skyddas beaktas. Dessa brott skall vara brott mot den andra personens liv, hälsa, frihet eller frid. Skulle personen tidigare ha begått sådana brott är detta ett tecken på att denne inte drar sig för att angripa den person som förbudet är tänkt att skydda. Det kan inte alltid krävas att det är styrkt att personen har begått brott mot den som förbudet skall skydda då besöksförbudet är tänkt som en preventiv åtgärd. Oftast behövs skyddet redan vid förundersökningen då brottet ligger nära i tiden och risken för nya brott mot personen som skall skyddas är som störst. I undantagsfall kan även brott mot tredje person tas med i riskbedömningen. Det krävs inte att trakasserier har nått upp till straffnivå för att de skall ligga till grund för ett förbud. Det räcker att det på grund av särskilda omständigheter finns risk för trakasserier. Föreligger inte tidigare brott skall man vara restriktiv med att utfärda besöksförbud. Risken för brott, förföljelse och trakasserier måste vara konkret för att besöksförbud skall utfärdas.

Kan syftet med besöksförbudet uppfyllas genom mindre ingripande åtgärder skall sådana åtgärder tillgripas i första hand.

Om den som är ålagd besöksförbud på något sätt bryter mot det kan han dömas för överträdelse av besöksförbud till böter eller fängelse i högst ett år. Anses brottet som ringa skall personen inte dömas till ansvar.⁹⁷

11.4 Övrigt

Besöksförbud meddelas för viss tid, men högst ett år i taget. Efter ett år måste ett nytt beslut tas enligt 4 § första stycket. Det är åklagaren som tar beslut om besöksförbud. Beslutet kan, enligt 8 och 14 §§, prövas i tingsrätten om den som åläggs förbudet eller den som begärt förbudet inte skulle vara nöjd med beslutet.⁹⁸

⁹⁶ Prop. 1987/88:137 s 17f.f. och 41

⁹⁷ 24 § Lag (1988:688) om besöksförbud

⁹⁸ Lag (1988:688) om besöksförbud

I sekretesslagen 7 kapitel 19 § andra stycket har man infört en särskild regel för besöksförbud. Enligt denna regel är det viktigt att ärenden som innehåller adress, telefonnummer och andra uppgifter som kan komma till användning vid trakasserier skyddas, framförallt med tanke på att besöksförbudet är tänkt att skydda mot trakasserier. Beslutet i ärendet är inte skyddat av sekretess.⁹⁹

Som komplement till besöksförbud kan man använda sekretessmarkering eller kvarskrivning. Enligt 16 § Folkbokföringslagen (1991:481) får kvarskrivning dock endast tillgripas om besöksförbudet inte är en tillräcklig åtgärd.

⁹⁹ Sekretesslag (1980:100) och Prop. 1987/88:137 s 36f.f.

12 SEKRETESSKYDD

12.1 Inledning

I detta avsnitt redovisas olika sekretesskydd i folkbokföringen som kan användas för att skydda bevispersoner som kan befaras bli utsatta för personföljelse. Redovisningen innehåller en beskrivning av sekretesskydden och hur de praktiskt tillämpas.

För uppgifter i folkbokföringsregistret gäller offentlighetsprincipen enligt TF vilket innebär att allt i folkbokföringsregistret är en offentlig handling som var och en kan ta del av. Denna princip får begränsas enligt TF 2 kap 2 § 1 st 6p. om det behövs för att skydda den enskildes personliga förhållanden och om det finns stöd i annan lagstiftning vilket det finns i Sekretesslagen (1980:100) 7 kap 15§ 1 st. Sekretess gäller för uppgifter i folkbokföringsregistret om det kan antas att den enskilde eller någon närstående lider men om uppgiften röjs såsom vid skydd för personföljelse.¹⁰⁰ I prop.1997/98:9 tog man upp aspekten om att ha ett omvänt skaderekvisit med presumtion för sekretess vilket regeringen och remissinstanserna, förutom Riksåklagaren, ansåg vara ett för stort ingrepp i vår grundläggande offentlighetsprincip.

Det finns fyra olika sekretesskydd. Dessa är sekretessmarkering, kvarskrivning, namnbyte och fingerade personuppgifter.

12.2 Sekretessmarkering

Sekretessmarkering är den vanligaste åtgärden och den åtgärd som är minst ingripande av de fyra sekretesskydden. Sekretessmarkering är den första skyddsåtgärd som skall användas när det kan förväntas att uppgifter från folkbokföringsregistret kan komma att utnyttjas för personföljelse.¹⁰¹

Då uppgifter i folkbokföringsregistret är en offentlig handling kan vem som helst begära att få ta del av de uppgifter som finns om en persons personliga förhållanden. De uppgifter som finns i registret är bl. a. adress, personnummer, relationsuppgifter såsom makens/makans och barns personnummer, adresser m.m. Det finns undantag från offentlighetsprincipen i Sekretesslagen 7 kap 15§ 1 st där man kan sekretessskydda de uppgifter som finns i folkbokföring- och andra liknande register över befolkningen om det av ”särskild anledning kan antas att den enskilde eller honom närstående lider men om uppgiften röjs”. Enligt Sekretessförordningen (1980:657) 1 b § gäller sekretessen även register som innehåller en betydande del av befolkningen och att kriterierna i Sekretesslagen 7 kap 15 § är uppfyllda. De register som nämns är bl.a. kommunala fastighetsregister, Rikspolisstyrelsens centrala passregister och Vägverkets bil-, körkort- och felparkeringsregister.

¹⁰⁰ Prop. 1979/80:2 Del A s 210f.

¹⁰¹ Prop. 1997/98:9 s 34f.

Det är endast allmänna register som omfattas av Sekretesslagen. De privata registerna såsom kundregister, medlemsregister, kreditupplysningsregister, bankregister och försäkringsbolagsregister omfattas inte då det är enskild verksamhet.¹⁰²

Om ovanstående kriterier enligt Sekretesslagen 7 kap 15 § är uppfyllda kan en sekretessmarkering även kallad spärrmarkering göras efter en ansökan till det lokala skattekontoret som kan bevilja en sådan markering enligt Sekretesslagen 15 kap 3 § 1 st. Det finns ingen speciell regel som rör sekretessmarkering i folkbokföringsregister i Folkbokföringslagen (1991:481) eller i annan lag. I sekretesslagens 15 kap 3 § finns ett redskap för att sekretessmarkera allmänna handlingar. Detta kan användas för att sekretessmarkera uppgifter i folkbokföringsregister då dessa uppgifter är en allmän handling.¹⁰³

Spärrmarkering i folkbokföringsregister skall fungera som en påminnelse om att en prövning av Sekretesslagen skall göras innan uppgifterna i registret kan lämnas ut. Denna sekretessmarkering omfattar alla medlemmar i den berörda personens hushåll för att markeringen skall bli effektiv. Sekretessmarkeringen kvarstår under två år och sedan måste den berörde personen begära en förlängning.¹⁰⁴

Prövning skall göras vid varje tillfälle som någon begär att få tillgång till personuppgifter på en person som är sekretessmarkerad, men i praktiken vägrar skattemyndigheten regelmässigt att lämna ut den förföljda personens uppgifter vid sekretessmarkering. Även flera rättsfall visar att Skattemyndigheten är restriktiv med att lämna ut uppgifter på en sekretessmarkerad person.

RÅ 1993 not 515 där en fader begärt att få ut uppgifter på vilken adress hans son bodde. Sonen bodde hos modern som hade erhållit sekretessmarkering pga. att hon trakasserats av fadern. Både modern och sonen var därför sekretessmarkerade. Domstolen fastslog att modern skulle lida men om adressuppgiften lämnades ut och därför fick fadern inte tillgång till denna uppgift.

RÅ 1993 not 692 där en person som dömts för grovt narkotikabrott ville ha ut uppgifter om en f.d. åklagare som var sekretessmarkerad. Anledningen var att personen nu ville begära resning då han ansåg att han var oskyldig till brottet och ville ha uppgifter från den f.d. åklagaren som hade god insyn i förundersökningen. Regeringsrätten avslag denna begäran.

RÅ 1994 not 470 där ännu en fader hade trakasserat modern till deras son. Sonen bodde hos modern och fadern hade umgängesrätt med sonen. Fadern ville utnyttja sin umgängesrätt och därför ville fadern ha moderns adress vilken var densamma som sonens som även han var sekretessmarkerad. Modern hävdade att fadern gavs tillfälle att utnyttja umgängesrätten och domstolen kom fram till att det av särskild anledning kunde antas att modern eller närstående skulle lida men om adressuppgiften lämnades ut.

¹⁰² Riksåklagarens Metodfrågor 1995:2, Säkerhet och skydd för bevispersoner, s 61.

¹⁰³ Prop. 1997/98:9 s 33

¹⁰⁴ a.a. 35f.

Under åren har sekretessmarkeringarna ökat. År 1988 hade 1 600 personer sekretessmarkering. I slutet av år 1993 hade det ökat till ca 4 700 personer, för att år 1996 ha ökat till 6 000 personer.¹⁰⁵

Oftast räcker det med en sekretessmarkering för att skydda den förföljda personen. Skulle detta inte räcka kan man ta till mer ingripande åtgärder som kvarskrivning och fingerade personuppgifter.¹⁰⁶

12.2.1 Krav för att beviljas sekretessmarkering

För att erhålla sekretessmarkering räcker det inte med att endast känna fruktan eller att det känns som han/hon är förföljd. Det krävs att det finns en risk för personförföljelse i objektiv mening. Detta medför att den förföljda personen bör få hjälp från Skattemyndigheten att ta fram den utredning som behövs. De myndigheter som Skattemyndigheten bör inhämta uppgifter ifrån är polismyndigheter och sociala myndigheter. Detta för att se till att förföljelserisken är väl dokumenterad. Enligt en utredning av Rikspolisstyrelsen föreslås att även polis och kriminalvården skall biträda den förföljda personen med ansökning och faktaunderlag.¹⁰⁷ Andra krav som ställs för att sekretessmarkeringen skall vara effektiv är att den förföljda personens adress inte sedan tidigare är känd för den som förföljer. Detta ställer krav på den som blir förföljd att han/hon kan bli tvungen att byta bostad och skaffa ett hemligt telefonnummer för att sekretessmarkeringen skall bli effektiv och skydda den förföljda personen som avses med åtgärden.¹⁰⁸

12.3 Kvarskrivning

*16 § Folkbokföringslagen(1991:481).
En person som av särskilda skäl kan antas bli utsatt för brott, förföljelser eller allvarliga trakasserier på annat sätt, får vid flyttning medges att vara folkbokförd på den gamla folkbokföringsorten (kvarskrivning). Kvarskrivning kanske endast efter ansökan från den enskilde.
Kvarskrivning får medges endast om den enskildes behov av skydd inte kan tillgodoses genom besöksförbud eller på annat sätt.
Kvarskrivning får även avse den utsatte personens medflyttande familj. Lag (1997:989).*

12.3.1 Inledning

Kvarskrivning skall användas när andra åtgärder inte kan tillgodose skyddet för den enskilde. De åtgärder som skall övervägas innan kvarskrivning kan bli aktuellt är enligt lagtexten besöksförbud och i förarbetena har man även nämnt sekretessmarkering, skyddspaket eller andra former av skydd som är mindre ingripande än kvarskrivning.

¹⁰⁵ Prop. 1997/98:9 s 36

¹⁰⁶ a.a. s 36

¹⁰⁷ Rikspolisstyrelsen Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner, s 37.

¹⁰⁸ Prop. 1997/1998:9 s 35f.

Kvarskrivning innebär att den förföljda personen får behålla sin gamla adress i folkbokföringsregistret efter avflyttning från adressen. Den förföljda personens nya adress, som oftast är på annan ort, blir känd endast för ett fåtal personer på det lokala skattekontoret som beviljat kvarskrivningen. Detta skiljer sig från sekretessmarkering där man registrerar den förföljda personens adress i folkbokföringsregistret och därmed har flera andra myndigheter tillgång till uppgifterna. Den förföljda personens post går till det lokala skattekontoret som sedan sänder posten till den förföljda personen.¹⁰⁹ För att åtgärden skall bli effektiv blir även familjemedlemmar kvarskrivna på adressen vilket framgår av Folkbokföringslagen 16§ 2st.

12.3.2 Krav för att beviljas kvarskrivning.

För att en förföljd person skall beviljas kvarskrivning krävs som för sekretessmarkering att hotet är konkret. Underlaget för beslutet måste dock vara mera omfattande än vad som krävs för sekretessmarkering, som är en mindre ingripande åtgärd.¹¹⁰ Kvarskrivning torde ofta bli tillämpligt när personen som förföljer blir dömd för brott mot den förföljda personen. Detta är inte något krav, men det kan vara lättare med en riskbedömning av hotet. I Folkbokföringslagen 17 § 2 stycket har man infört att Skattemyndigheten får begära biträde av Polismyndigheten. Detta skiljer sig från sekretessmarkering, då det för inte finns någon speciell lag om sekretessmarkering. Det finns istället en bestämmelse att Polismyndigheten skall vara behjälplig.¹¹¹

Kvarskrivning ställer ännu större krav på den förföljda personen för att beviljas kvarskrivning än vad sekretessmarkering gör. En förutsättning är oftast att den förföljda personen flyttar från orten och ändrar sin livsföring, byter bekantskapskrets och fritidsintressen för att undgå att bli spårad av den som förföljer.¹¹²

Ca 150 personer hade kvarskrivits fram till år 1996. Det finns inga rättsfall vad gäller kvarskrivning, vilket kan bero på att alla som sökt har också blivit beviljade kvarskrivning. Detta är dock inte hela sanningen då Skattemyndigheten regelmässigt övertygar de som söker att sekretessmarkering räcker som skydd i de fall de anser att sådant skydd räcker.¹¹³

12.4 Namnbyte

En åtgärd en förföljd bevisperson kan göra är att byta namn, vilket gör det svårare för en presumtiv gärningsman att eftersöka bevispersonen i offentliga och privata register. I Namnlagen (1982:670) finns de bestämmelser som gör ett namnbyte möjligt. För att byta namn finns det inga krav på att personen som vill byta skall uppfylla sådana kriterier som att vara förföljd eller utsatt för hot eller något liknande som gäller vid sekretessmarkering eller kvarskrivning. Den princip som gäller för namnbyte är att en person bör ha så stor frihet som möjligt att göra detta genom att ansöka om namnbyte hos Skattemyndigheten eller i vissa fall hos Patent- och registreringsverket.¹¹⁴

¹⁰⁹ Prop. 1997/1998:9 s 41f.

¹¹⁰ Riksåklagaren Metodfrågor 1995:2, s 64

¹¹¹ Prop. 1997/98:9 s 45 f.

¹¹² SOU 1996:68 s 114

¹¹³ a.a. s 114

¹¹⁴ Riksåklagaren metodfrågor 1995:2 s 65

För att skydda själva ärendet vad gäller namnbytet finns det bestämmelser i Sekretesslagen 7 kap 28 § som säger att "sekretess gäller i ärenden om byte av namn för uppgift om enskilds personliga förhållanden, om det av särskild anledning kan antas att den enskilde eller någon honom närstående lider men om uppgiften röjs". Skulle en bevisperson bytt namn för att försvåra för en presumtiv gärningsman vore det till nackdel för bevispersonen om inte ärendet skulle kunna skyddas. För att utöka skyddet för en förföljd bevisperson som bytt namn och beviljats kvarskrivning kan en sekretessmarkering göras för att skydda bytet av namn.¹¹⁵

12.5 Fingerade personuppgifter

*1 § Lag(1991:483) om fingerade personuppgifter.
En folkbokförd person som riskerar att bli utsatt för allvarlig brottslighet som riktar sig mot dennes liv, hälsa eller frihet kan få medgivande att använda andra personuppgifter om sig själv än de verkliga (fingerade personuppgifter). Ett medgivande får begränsas till viss tid. Medgivande att använda fingerade personuppgifter får inte lämnas om personen kan beredas tillräckligt skydd genom kvarskrivning enligt 16 § folkbokföringslagen (1991:481) eller på annat sätt.
Ett medgivande att använda fingerade personuppgifter får även ges åt en familjemedlem till en person som avses i första stycket, om personerna varaktigt bor tillsammans.
Lag (1997:988).*

12.5.1 Inledning

Den mest ingripande och det sista skyddet som finns att tillgå vad gäller sekretesskydd är fingerade personuppgifter. Detta skydd kan tillgripas när kvarskrivning och andra skyddsåtgärder inte ger ett tillräckligt skydd. Att bevilja bevispersonen fingerade personuppgifter är inte alltid ett tillräckligt skydd då förföljaren kan använda andra sökbegrepp än namn och personnummer för att lokalisera bevispersonen.¹¹⁶

12.5.2 Krav för att beviljas fingerade personuppgifter.

Personen som skall beviljas fingerade personuppgifter måste vara folkbokförd i Sverige för att kunna få en ny identitet. I januari 1998 ändrades kraven i lagen för vilken slags brottslighet som bevispersonen måste riskera att utsättas för. Denna ändring har medfört att kraven på hur allvarlig brottsligheten skall vara har sänkts, men fortfarande skall detta skydd användas restriktivt. Det bör enligt regeringen räcka med straffvärdet om 6-8 månader och vid upprepad brottslighet kan kanske ännu lägre straffvärde godtas om brottsligheten har varit särskilt besvärande för bevispersonen. Det är svårt att förutse vilka brott som bevispersonen kan utsättas för, men har bevispersonen tidigare utsatts för

¹¹⁵ Riksåklagaren metodfrågor 1995:2 s 64 f. och prop. 1988/89:67 s 26 f.

¹¹⁶ Prop. 1990/91:153 s 144

brottslighet kan detta tas med i bedömningen. Om bevispersonen avslöjat mycket grov brottslighet eller om den presumtive gärningsmannen som person är mycket våldsam har detta betydelse för riskbedömningen.¹¹⁷

Andra krav som ställs är att sekretessmarkering, kvarskrivning eller andra åtgärder inte ger tillräckligt skydd. Endast om det är klarlagt att inte någon av dessa åtgärder ger effektivt skydd får fingerade personuppgifter beviljas¹¹⁸

Fingerande personuppgifter ges på obestämd tid eller på bestämd tid. Skulle medgivandet endast ges på bestämd tid kan medgivande förlängas. Om skyddsbehovet skulle upphöra kan personen återta sin tidigare identitet. Då personen kanske använt sin fingerade identitet under lång tid och byggt upp sitt nya liv under den fingerande identiteten vore det hårt om personen blev tvungen att byta till den ursprungliga identiteten. Därför har det kommit till en ändring att fingerade personuppgifter kan ges på obestämd tid.¹¹⁹

För att skyddet skall vara effektivt måste kanske även bevispersonens familjemedlemmar ges fingerade personuppgifter vilket stöds av bestämmelsen i 1 § tredje stycket, med det kravet att familjemedlemmen varaktigt bor tillsammans med bevispersonen som beviljats eller ska beviljas fingerade personuppgifter.

Det är Rikspolisstyrelsen som gör en första granskning om bevispersonen skall beviljas fingerade personuppgifter. Skulle Rikspolisstyrelsen anse att det är sannolikt att en ansökan inte kommer att beviljas ska de avslå ansökan enligt 3 §. Anser Rikspolisstyrelsen att bevispersonen uppfyller kraven ansöker Rikspolisstyrelsen hos Stockholms tingsrätt för bevispersonens räkning, som ensam tingsrätt kan bevilja fingerade personuppgifter enligt 2 §. Om Rikspolisstyrelsen avslår ansökan kan bevispersonen, enligt 3 § sista stycket, själv ansöka i Stockholms tingsrätt.¹²⁰

För att skydda hela ärendet om fingerade personuppgifter finns en bestämmelse i Sekretesslagen 7 kap 15 § andra stycket, som skyddar uppgifter i ärendet så att det inte går att koppla ihop den tidigare identiteten med den fingerade identiteten och på så sätt göra den fingerade identiteten känd för förföljaren.

¹¹⁷ Prop. 1997/98:9 s 56f.

¹¹⁸ a.a. s 58f.

¹¹⁹ a.a. s 60f.

¹²⁰ Lag (1991:483) om fingerade personuppgifter

13 FYSISKT SKYDD

13.1 Inledning

För att en presumtiv gärningsman skall kunna angripa bevispersonen krävs att denne känner identiteten på bevispersonen. Är bevispersonen ett s.k. slumpvittne, d.v.s. en person som aldrig haft kontakt med den misstänkte utan av slumpen har blivit vittne till ett brott, innebär det att den misstänkte inte kan härleda vem som lämnat utsagan med enbart utsagan som underlag. Slumpvittnet kommer därmed att vara skyddad under hela förundersökningen och inte förrän vid slutdelgivningen av utredningen kommer vittnets namn att bli känt för den misstänkte. Skulle bevispersonens identitet kunna utläsas redan av utsagens innehåll, vilket ofta är fallet när bevispersonen är målsägande eller medmisstänkt, ett s.k. relationsvittne, finns det risk för att bevispersonen skall hotas eller utsättas för våld. Detta skulle kunna innebära att personen i fråga inte kan vara behjälplig i utredningen eller vid en eventuell rättegång.¹²¹

När en bevisperson är ett s.k. slumpvittne kan sekretesskydd användas "se kapitel 12", men skulle det handla om s.k. relationsvittne eller slumpvittne där identiteten röjts räcker det inte med sekretesskydd utan ett fysiskt skydd måste till för att skydda bevispersonen.¹²²

Det är flera olika myndigheter, bl.a. polis, tull, Ekobrottsmyndigheten, åklagare och kriminalvård, som kommer i kontakt med bevispersoner som kan behöva fysiskt skydd. Det finns ingen särskild lagstiftning som direkt berör det fysiska skyddet och vem som har ansvar för detta skydd. I Polislagen (1984:387) 2 § framgår det att polisen skall "förebygga brott och andra störningar av den allmänna ordningen eller säkerheten" samt "lämna allmänheten skydd, upplysningar och annan hjälp, när sådant bistånd lämpligen kan ges av polisen". Det anses därför att det är polisen som skall bistå med fysiskt skydd, då det är den som är bäst lämpad för detta.¹²³ Polislagens 2 § gäller inte bara bevispersoner utan denna tar sikte på allmänheten i stort varför regelrätt polisiär bevakning inte kan erbjudas alla bevispersoner. Därför måste det finnas alternativ såsom livvaktsskydd, trygghetspaket, ökat skalskydd och flyttning av bevispersonen till hemlig ort.¹²⁴

De fysiska skydden är oftast en kortsiktig lösning som används under en brottsutredning, vid rättegången och en kortare tid därefter. Det är under denna tid som risken för angrepp mot bevispersonen är som störst. Ett fysiskt skydd kan vara resurskrävande och ofta påfrestande för bevakningspersonal och för bevispersonen som skyddas. Behöver bevispersonen även skydd efter rättegången kan sekretesskyddet var lämpligt som är en mer långsiktig lösning och mindre kostnadskrävande.¹²⁵

¹²¹ Rikspolisstyrelsens rapport 1990:4 s 48

¹²² a.a. s 56

¹²³ Rikspolisstyrelsen Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 48

¹²⁴ Rikspolisstyrelsens rapport 1995:5 s 27f.

¹²⁵ Rikspolisstyrelsens rapport 1990:4 s 58

13.2 Livvaktsskydd

Ett av de fysiska skydden som kan användas för att skydda bevispersonen är att livvakt/er ansvarar för närskyddet. En livvakt är beväpnad och har en specialutbildning för att kunna förebygga och avvärja angrepp mot den person som skall skyddas. Livvaktsskyddet av bevispersoner skall i första hand utföras av polispersonal och företrädesvis av polis med någon form av specialutbildning för personskydd. Inom polisen finns idag en särskild personskydds-enhet hos säkerhetspolisen. Denna enhet är idag huvudsakligen ansvarig för skydd av statschefer, regeringschefer och diplomater varför de endast i begränsad omfattning kan tas i anspråk för att skydda bevispersoner. Polispersonal från närpolisen eller från spaningsrotlarna kan en kortare tid tas i anspråk för personbevakning, men oftast används specialutbildad personal från bevakningsföretag. Skälen till att polisen använder sig av personer från bevakningsföretag är att uppdragen ofta är okomplicerade och att det är billigare att anlita bevakningsföretag.¹²⁶

Storleken på insatsen av livvaktsskyddet varierar beroende på hur hotbilden ser ut. Vid en extremt hög hotbild mot en bevisperson kan ett tyngre skydd användas. Vid en sådan situation kan specialstyrkor användas t.ex. pikétenheten med tung beväpning och med särskild utbildning. Detta tunga skydd används t.ex. vid förflyttningar, transporter, övervakning av rättegångar eller andra situationer där bevispersoner, som annars befinner sig på okänd ort för den presumtive gärningsmannen, blottas för angrepp eller där hotbilden är extremt hög.¹²⁷ Vid lägre hotbild kan bevakning ske enbart vid vistelse utanför bostaden, t.ex. vid besök i affärer, utflykter, resor till och från arbetet eller vistelse på arbetsplatsen. Bevakningen med livvakter kan kompletteras med ett ökat skalskydd av t.ex. bostaden med inbrottslarm eller överfallslarm.¹²⁸

Det finns inga formella krav över vad som krävs för att erhålla livvaktsskydd. Regeringen har sagt att kraven för att erhålla livvaktsskydd skall vara detsamma som i lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter d.v.s. "person som riskerar att bli utsatt för allvarlig brottslighet som riktar sig mot dennes liv, hälsa eller frihet" och att skyddet inte kan uppnås genom andra åtgärder.¹²⁹

Det är mycket sällsynt att en bevisperson får livvaktsskydd dels p.g.a. de höga kostnaderna och dels p.g.a. att det är svårt att leva ett acceptabelt socialt liv med livvaktsskydd.¹³⁰

13.3 Ökat skalskydd

Ett sätt, som kan användas som komplement till andra skyddsåtgärder för att skydda en bevisperson är att förbättra skyddet av bevispersonens bostad. Förbättringen kan ske genom att sätta in en säkerhetsdörr, okrossbart glas i fönster, inbrottslarm och byte av låsanordningar. Skulle bevispersonen bo på en bottenvåning eller på sådan plats att polis får svårt att hinna fram i tid vid ett angrepp, kan byte av bostad vara nödvändigt. Dessa åtgärder förhindrar inte angrepp men ger bevispersonen tid att larma polis så att de hinner

¹²⁶ Rikspolisstyrelsens rapport 1993:6 s 28 f. och Rikspolisstyrelsen Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 41

¹²⁷ Rikspolisstyrelsen Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 41

¹²⁸ Rikspolisstyrelsens rapport 1993:6 s 33

¹²⁹ a.a. s 67

¹³⁰ SOU 1998:40 s 287

fram för att avvärja angreppet och eventuellt gripa gärningsmannen. Åtgärderna kan även ha en förebyggande effekt då den presumtive gärningsmannen avhåller sig från att angripa bevispersonen. På så sätt blir det svårare att komma åt bevispersonen i bostaden.¹³¹ Använder bevispersonen bil kan det bli aktuellt att även skydda denna för att förhindra manipulation av bilen eller att en sprängladdning fästes vid bilen. Detta kan göras genom att bilen parkeras i ett garage som är larmat.

13.4 Trygghetspaket¹³²

Ett trygghetspaket innehåller olika larm för att snabbt komma i kontakt med polis eller för att påkalla allmänhetens uppmärksamhet och på så sätt skrämna angriparen på flykt. Trygghetspaketet finns sedan 1992 hos varje polismyndighet och kom till för att bl.a. förhindra våldsangrepp på kvinnor, men kan även användas för att ge bevispersoner ett skydd. Vissa av larmen kan användas endast i bostaden eller i dess närhet medan andra larm i paketet kan användas i bostaden och vid vistelse och förflyttning utomhus. Larmen är tänkta att användas för att förebygga angrepp genom att den presumtive gärningsmannen avhåller sig från angrepp och för att kunna kalla på hjälp vid ett angrepp. Trygghetspaketen innehåller skyddstelefon, bandspelare/telefonsvarare, trygghetstelefon och ett akustiskt larm.

Skyddstelefonen är en mobiltelefon som har två knappar. En knapp där man, genom att trycka två gånger, kopplas automatiskt till SOS och den angripne snabbt kan få hjälp. Den andra knappen används för att komma i kontakt med polisens ledningscentral. Denna mobiltelefon kopplar fram samtalet snabbare än en vanlig mobiltelefon och mobiltelefonen går inte att stänga av från själva mobilen utan sker från larmcentralen för att inte gärningsmannen skall kunna avbryta telefonsamtalet. Denna skyddstelefon kan användas både i bostaden och utanför denna.

Man kan också använda sig av en bandspelare/telefonsvarare, som ska finnas i bevispersonens bostad, där inkommande samtal kan bandas om bevispersonen utsätts för telefonhot. Bandspelaren är tänkt att ha en preventiv funktion.

Trygghetstelefon är en telefon som finns i bostaden. Genom ett tryck på ett armband med larmknapp som bevispersonen bär på sig kan larmet utlösas och bevispersonen kan snabbt få hjälp. Detta larm fungerar ibland även i närheten av bostaden.

Akustiskt larm är ett larm som bevispersonen kan bära med sig och kan utlösas vid ett angrepp för att skrämma angriparen på flykt och påkalla allmänhetens uppmärksamhet. Detta larm är framförallt tänkt att användas utomhus.

Det finns inga formella krav om vad som krävs för att erhålla ett trygghetspaket eller del av paketet, men flera polismyndigheter har reglerat detta i tjänsteföreskrifter där den lägsta hotbilden beskrivs.

Trygghetspaketen har använts med bra resultat och trygghetspaket istället för livvaktsskydd har valts av kvinnor som lever under hot. Trygghetspaketet är den åtgärd som

¹³¹ Rikspolisstyrelsens rapport 1993:6 s 39, 83

¹³² a.a. s 33f.f., 69, 76f.

till viss del kan ge samma skydd som livvaktsskydd. Det är dock bara en kortsiktig lösning, oftast 1-3 månader. Skulle antalet trygghetspaket bli för många kan det bli svårt att resursmässigt ge larm den prioritering som de bör ha. Därför måste man försöka hitta mer långsiktiga lösningar för att lösa bevispersonens skydd.

Dessa åtgärder med livvaktsskydd, ökat skalskydd och trygghetspaket, innebär större eller mindre olägenheter för bevispersonens rörelsefrihet. Man kan fråga sig varför inte den presumtive gärningsmannen övervakas istället. Att övervaka en person som kanske känner till att han/hon är övervakad är mycket svårt och kräver stora resurser. För den övervakade är det lätt att smita från en polisbevakning eller anlita någon annan person att utföra ett angrepp mot bevispersonen. I vissa fall kanske det är flera personer som måste övervakas då de kan vara den presumtive gärningsmannen och det skulle inte vara möjligt att kunna ge bevispersonen ett effektivt skydd genom övervakning av dessa personer.¹³³

¹³³ Rikspolisstyrelsens rapport 1993:6 s 70 f.

14 NATIONELLT HANDLINGSPROGRAM FÖR SKYDD AV BEVISPERSONER ¹³⁴

14.1 Allmänt

I november 1999 fick Rikspolisstyrelsen i uppdrag av regeringen att tillsammans med Riksåklagaren, Kriminalvårdsstyrelsen, Domstolsverket och Brottsoffermyndigheten utarbeta ett förslag om nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner. Uppdraget redovisades i december 2000. I uppdraget ingick också att föreslå förbättringar av de metoder som används idag och att hitta nya metoder för att skydda bevispersoner.

Det är inte bara i Sverige det pågår arbete på området om skydd för bevispersoner utan även inom det Europeiska samarbetet pågår arbete. Inom Europol finns en arbetsgrupp som behandlar vittnesskyddsproblematiken inom EU. Europarådet antog den 23 november 1995 en resolution om skydd för bevispersoner inom ramen för kampen mot den organiserade internationella brottsligheten. Europarådet har sedan gett ut en rekommendation No. R (97) 13 om skydd för bevispersoner som antogs den 10 september 1997 av Europarådets ministerkommitté. Rikspolisstyrelsens utredning har beaktat rekommendationen från Europarådets ministermöte. ”Se redovisning av Europarådets rekommendation i kapitel 15”.

I Rikspolisstyrelsens utredning redovisas ett nationellt handlingsprogram för att skydda bevispersoner och ett lagförslag för att stödja handlingsprogrammet. Denna lag "skall innehålla bestämmelser om skydd för bevispersoner som på grund av förundersökning och rättegång rörande grov eller organiserad brottslighet löper allvarlig risk att bli utsatta för brottsligt angrepp i form av hot, våld, trakasserier eller annan allvarlig kränkning".

14.2 Bakgrund

I Sverige gäller idag vittnesplikt och det finns inga undantag från denna plikt p.g.a. att vittnet blivit hotad eller utsatt för våld. I det svenska rättssystemet är vittnen mycket viktiga och det finns stora vinster för rättsstaten med ett fungerande vittnesskyddsprogram vid bekämpning av den grova och organiserade brottsligheten. Det är en allmän uppfattning inom rättsväsendet att våldet mot bevispersoner har blivit rårare under de senaste tre åren. Om antalet angrepp på bevispersoner ökat är en mer diffus uppfattning.¹³⁵ Det har blivit svårare att få bevispersoner att ställa upp och lämna upplysningar till polis, åklagare och domstol under utredning om brott och vid rättegång. Kriminella gäng såsom vissa motorcykelklubbar, rasideologiska grupperingar och även kriminella ungdomsgäng använder sig av hot och våld för att skrämja bevispersoner till tystnad.

Vid den allra grävsta och organiserade brottsligheten där de mest ingripande åtgärderna måste användas för att kunna skydda bevispersoner finns det ett behov av ett nationellt vittnesskyddsprogram för att kunna organisera skyddet på bästa sätt.

¹³⁴ Rikspolisstyrelsen Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner.

¹³⁵ Rikspolisstyrelsen Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 18.

Det finns ett behov hos rättsväsendet av att det finns avsatta resurser för att kunna hjälpa bevispersoner som riskerar att utsättas för allvarliga former av hot eller våld för att de deltar i en brottsutredning. För att den hotade bevispersonen själv skall ansöka om t.ex. sekretessmarkering hos skattemyndigheten då han/hon är behjälplig i en utredning krävs det att personen har ork eller möjlighet att göra detta. Då det är polisen som är ansvarig för brottsutredningen borde det finnas avsatta resurser för att kunna hjälpa bevispersonen med ansökan till t.ex. skattemyndigheten eller andra skyddsåtgärder. Det är också polisen som skall vara ansvariga för vittnesskyddsprogrammet.

Skyddsåtgärder kan behövas i flera olika situationer och det finns flera fall där skyddsåtgärder varit avgörande för att få de tilltalade lagförda för det brott de begått. I praxis kan nämnas följande exempel:

- 1998 gjorde en man och hans bror en anmälan om utpressning, misshandel och olaga hot efter att ha varit utsatta för ett mycket brutalt indrivningsförsök. Efter att det hade gjorts en anmälan utsattes mannen för ett mordförsök genom att en fjärrutlöst bomb placerades i mannens arbetsfordon. Mannen klarade sig med svåra skador. Genom omfattande skyddsåtgärder kunde rättegången i tingsrätten och hovrätten genomföras mot Hells Angels medlemmar som fick långa fängelsestraff. Behovet av skydd för de utsatta kommer att bestå under en lång tid.
- 1998 utsattes en avhoppad Hells Angels medlem för grov misshandel genom att en tatuering på kroppen slipades bort med vinkelslip. Anmälan gjordes och omfattande skyddsåtgärder sattes in och en rättegång i tingsrätten och hovrätten kunde genomföras och flera Hells Angels medlemmar blev dömda till långa fängelsestraff. Behovet av skydd kommer att bestå under en lång tid.
- 1999 utsattes en polispatrull som skulle kontrollera en stulen bil för en bombfälla och en polisman skadades allvarligt. Fem misstänkta häktades och en av dem berättade om sin och kamraternas inblandning i attentatet. Det krävdes flera skyddsåtgärder för att kunna skydda denna person och för att rättegångarna skulle kunna genomföras. Detta fall visade på flera svårigheter som kan uppkomma vid genomförandet av ett skyddsprogram.
- 1999 mördades en fackföreningsledare av tre misstänkta nazistsympatisörer. För att skydda vittnena genomfördes ett flertal skyddsåtgärder.
- Under en rättegång angående hantering av militära vapen där de tilltalade hörde hemma i den kriminella mc-miljön utsattes åklagaren och flera av de medtilltalades familjer för hot. Både åklagaren och vissa av de tilltalades familjer fick olika skydd och rättegången kunde genomföras med framgång. Vad gäller de medtilltalades familjer kommer skyddsåtgärderna att bli långvariga.¹³⁶

¹³⁶ Rikspolisstyrelsen Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 18 f.

14.3 Vilka personer kan omfattas av ett nationellt handlingsprogram ?

De personer som kan ingå i ett nationellt handlingsprogram är bevispersoner, d.v.s. vittnen, målsäganden och den medmisstänkte/medtilltalade som hörts i brottsutredningen eller vid rättegången. Att även en medmisstänkt/medtilltalad ska kunna ingå i ett skyddsprogram är viktigt då dessa personer är en viktig informationskälla i brottsutredningen. Dessa personer måste kunna erbjudas skydd för att våga ge information. Det är oftast dessa personer s.k. relationsvittnen som kräver de mest omfattande insatserna i ett vittnesskyddsprogram. I kretsar i den kriminella mc-miljön och annan organiserad brottslighet används ofta mycket grovt våld för att en person "tjallat". För att skydda de medmisstänkta/medtilltalade krävs det även att kriminalvården har skyddsåtgärder att tillgå för att kunna skydda dessa från hämndaktioner på häkten och i fängelser. Komparativa studier har visat att 85-90% av deltagarna i ett vittnesskyddsprogram är kriminella, vilket stämmer överens med svenska erfarenheter.¹³⁷

De s.k. slumpvittnena som inte har någon anknytning till gärningsmannen eller dennes organisation utan har blivit vittne till brott av en slump måste kunna skyddas av samhället, som ställer krav på att han/hon skall berätta vad han/hon har bevittnat.

Anhöriga och närstående till bevispersoner måste också kunna ingå i ett vittnesskyddsprogram då dessa ibland hotas. I allvarigare fall kräver bevispersonen att även familj och anhöriga skall skyddas för att de skall fortsätta att medverka i brottsutredningen.

Även anställda inom rättsväsendet skall kunna ingå i vittnesskyddsprogram då dessa personer ofta utsätts för våld eller hot om våld i anledning av sitt arbete.

14.4 Krav för att ingå i ett vittnesskyddsprogram

Kraven för att ingå i ett vittnesskyddsprogram bör inte vara allt för formella utan det är målet som är det viktiga. Målet för ett svenskt vittnesskyddsprogram bör vara den grova och organiserade brottsligheten, vilket även stämmer väl överens med flera andra länder bl.a. Storbritannien, Holland, Kanada och USA.

Det är endast "fall där nyttan av insatsen och nivån av den enskildes uppoffringar och risktagandet väger mycket tungt, som bör komma i fråga". För att kunna klara av ett flertal vittnesskyddsprogram samtidigt krävs att man gör en lämplig avvägning mellan samhällets intresse av att bekämpa den organiserade brottsligheten och de resurser som finns. De riktlinjer som föreslås är följande;

- Brottet ingår som ett led i organiserad brottslighet eller allvarlig gängbrottslighet eller är att anse som grovt eller allvarligt och
- bevispersonens uppgifter har betydelse för möjligheten att nå framgång med förundersökning och lagföring och

¹³⁷ Rikspolisstyrelsens nationella handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 18.

- det finns en hotbild mot bevispersonen eller dennes anhöriga eller närstående på grund av att uppgifterna lämnas och
- den eller de personer som skall skyddas bedöms kunna acceptera och följa de direktiv för genomförande av programmet som polisen kan komma att lämna samt att
- andra åtgärder för skydd är otillräckliga.

När dessa krav är uppfyllda måste man även göra en bedömning av att bevispersonen klarar de psykiska påfrestningar som inträde i ett vittnesskyddsprogram innebär. De psykiska påfrestningarna är stora och bevispersonen måste vara uthållig för att klara av att leva under ny identitet, bosätta sig på en ny ort, lämna sina vänner och byta till ett nytt livsmönster. En komparativ jämförelse visar på att den största delen av de som är kvalificerade för att ingå i ett skyddsprogram är kriminella, och då de p.g.a. detta är svåra att styra och kontrollera kan det uppstå problem. Personer i ett vittnesskyddsprogram måste kunna samarbeta med polisen och kunna följa direktiv som polisen ger för att inte äventyra sin egen, släktingars, andra närståendes eller polispersonals säkerhet eller att avslöja metoder och taktik om vittnesskyddet.

14.5 Olika skyddsnivåer och metoder

14.5.1 Fyra skyddsnivåer

Utredningen föreslår att det skall finnas fyra nivåer för vilka insatser som skall göras:

1. Omlokalisering och identitetsbyte.
2. Omlokalisering utan identitetsbyte och med sekretesskyddande åtgärder i olika grader.
3. Tillfällig omlokalisering för senare återgång till bostadsorten.
4. Ingen omlokalisering men däremot säkerhetshöjande åtgärder.

14.5.2 Skyddsmetoder och åtgärder

Inom programmet bör det finnas olika metoder för att skydda bevispersonen och andra närstående vilka föreslås vara:

- skyddat boende
- sekretesskydd
- tekniska åtgärder
- fysisk övervakning
- kontaktorganisation

Skyddat boende bör finnas i tre olika boendenivåer. Den första nivån är en akut och omedelbar förflyttning av bevispersonen och andra närstående, vilket skall kunna göras med mycket kort varsel till hotell eller liknande. Den andra nivån är när man gjort en fullständig hotbildsanalys och det är lämpligt att med ett fortsatt skydd förflytta bevispersonen och andra närstående till en förberedd bostad/skyddslägenhet. Den tredje nivån är definitiv avflyttning av bevispersonen och andra närstående vilket även kan kräva

ekonomisk åtgärder. För bevispersoner som behöver skydd när de avtjänar fängelsestraff bör det finnas särskilda platser för dem på någon av de större anstalterna.

Sekretesskydd används oftast när förundersökningen och rättegången är avslutad och bevispersonen behöver ett fortsatt skydd. Sekretessskydd kan bestå av sekretessmarkering, kvarskrivning, namnbyte, eftersändning och distribution av post genom polis eller kriminalvård m.m.

Tekniska åtgärder kan ge ett skydd så att livvaktsskydd kan minskas eller helt uteslutas. Som exempel nämns elektronisk övervakning av den som skall skyddas; olika larm för person, bostäder eller fordon; kommunikation, porttelefon med tv-monitor m.m.

Ekonomiska åtgärder kan behövas då levnadskostnaderna för den som skyddas ofta blir högre och personen ofta inte har några inkomster då denne inte kan arbeta under den första tiden i ett vittnesskyddsprogram. Ett problem som uppstår med ekonomiska åtgärder är att ersättningen inte får vara en belöning för att bevispersonen deltar i rättsprocessen. Därför har några grundprinciper ställts upp för de ekonomiska åtgärderna; ersättningen skall endast avse att täcka direkta levnadsomkostnader, levnadsomständigheter skall inte förbättras, bevispersonen skall om det är möjligt fortsätta att bidra till sin försörjning och skyddsprogrammets kostnader måste redovisas noggrant.

De direkta kostnaderna, som kan omfattas av skyddsprogrammet, är t.ex. utgifter för skyddat boende, bidrag till amortering och räntor, flyttkostnader, läkarvård och tandvård, starthjälp vid omlokalisering, möjlighet till viss kreditgivning (lån), möjlighet till inlösen av bostäder, fordon m.m.

Fysisk övervakning kan ske av polispersonal med utbildning för personskyddsarbete, men även i vissa fall med väktare som har adekvat utbildning för personskyddsarbete. Övervakningen kan även ske med tyngre skydd såsom pikéenheter med tung beväpning och med särskild utbildning när bevispersonen blottas för angrepp eller där hotbilden är extremt hög.

En kontaktorganisation måste finnas som bevispersonen kan vända sig till dygnet runt. En speciell kontaktperson skall utpekas som har den vardagliga kontakten med bevispersonen. Avtjänar bevispersonen fängelsestraff måste det finnas en kontaktorganisation mellan polis och kriminalvård som tillsammans kan planera för skyddet vid t.ex. permissioner för bevispersonen.

15 EUROPARÅDETS REKOMMENDATION ¹³⁸

Denna redovisning är tänkt att ge en kort översikt av Europarådets rekommendation som är viktig för Sveriges och medlemsländernas fortsatta arbete för att framförallt stävja den organiserade internationella brottsligheten. Rekommendationen är mycket omfattande och tar dels upp åtgärder under rättegångsförfarandet och är också till för att skapa vittnesskyddsprogram. Rekommendationen tar även upp särskilda åtgärder för brott inom familjen och generella brottsofferåtgärder som t.ex. åtgärder från socialtjänst, skola o.s.v. vilket denna redovisning inte berör.

Rekommendationen antogs av Europarådets ministerkommitté den 10 september 1997 om hot mot vittnen och den tilltalades rätt till försvar. Enligt definition i rekommendationen avses även målsägande och medmisstänkta som vittnen.

Ministerrådet anser att det finns en ökad risk för bevispersoner att bli utsatta för våld och hot om våld framförallt när det gäller den organiserade brottsligheten och brott inom familjen. Medlemsstaterna har i sin brottmålsprocess låtit bevispersoner spela en allt större roll. Bevispersoners vittnesmål är ofta mycket viktiga för att få de tilltalade dömda. Då det är en medborglig plikt att vittna måste medlemsstaterna också kunna skydda bevispersonerna så att de kan lämna sina vittnesmål utan att riskera att bli trakasserade. Medlemsstaterna har därför en skyldighet att vidta särskilda åtgärder för att skydda bevispersonerna. Men skyddet får inte vara så omfattande att de garanterade rättigheterna i Europakonventionen vad gäller den tilltalades rättigheter till försvar åsidosätts.

Rekommendationen tar upp flera allmänna principer som bör gälla för medlemsstaterna, varav några är:

Lagstiftning och praktiska åtgärder bör genomföras för att i lämplig mån tillförsäkra vittnen möjlighet att lämna vittnesmål oförhindrat och utan hot.

På samma gång som den tilltalades rätt till försvar respekteras bör skydd för vittnen, deras anhöriga och andra närstående organiseras, så att detta vid behov innefattar skydd för deras liv och personliga säkerhet före, under och efter rättegång.

Hot mot vittnen bör göras straffbara antingen som ett särskilt brott eller som ett led i brottet användande av olaga hot.

På samma gång som man beaktar domstolarnas rätt till fri bevisprövning bör rättegångsreglerna medge att domstolarna kan beakta den inverkan som hot kan ha på vittnesmålen.

På samma gång som den tilltalades rätt till försvar respekteras bör vittnen ges tillgång till alternativa metoder att lämna vittnesmål vilka skyddar dem från det hot som det kan innebära att konfronteras ansikte mot ansikte med den tilltalade, t.ex. genom att tillåta vittnena att höras i ett avskilt rum.

¹³⁸ Recommendation No. R (97) 13 of the committee of ministers to member states concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence.

Europarådet anser även att vissa åtgärder för att skydda vittnen bör införas i medlemsstaterna såsom:

Upptagning av audiovisuell väg av vittnesuppgifter som lämnats under förundersökning

Användning av förundersökningsuppgifter som lämnats inför en juridisk myndighet som bevisning i domstol när det inte är möjligt för vittnet att inställa sig i rätten eller när inställelse skulle medföra stor och verklig fara för vittnets, dennes anhöriga och andra närståendes liv och säkerhet.

Avslöja vittnets identitet på senast möjliga stadium av processen och/eller endast utlämnande av vissa detaljer.

Det bör finnas vittnesskyddsprogram som kan erbjuda olika metoder för skydd t.ex. identitetsbyte, byte av bostadsort, hjälp till ny anställning, livvaktsskydd och annat fysiskt skydd för vittnena och deras släktingar och andra närstående.

Europarådet nämner även att anonymitet för vittnen kan vara en åtgärd med vissa restriktioner. Några av dessa restriktioner är att anonyma vittnen skall användas endast i exceptionella undantag och om nationell lagstiftning tillåter det. Den tilltalade skall ha möjlighet att ifrågasätta vittnets påstådda behov av anonymitet, hans trovärdighet och källan till hans vetskaper. En fällande dom får inte endast grundas på eller i avgörande grad läggas till grund för domen, vilket även stämmer överens med domar från Europadomstolen.

16 ANONYMA VITTNEN

16.1 Inledning

Detta kapitel kommer att handla om nyttan av anonymitetsskydd och om anonymitetsskyddet är förenligt med Europakonventionen. I kapitlet presenteras även några domar från Europadomstolen som behandlar anonyma bevispersoner.

Genom att kunna hålla en bevispersons identitet hemlig skulle mycket av det skydd som har redovisats i tidigare avsnitt inte behöva användas. Om polis och åklagare skulle kunna garantera att en bevisperson fick vara anonym skulle det troligtvis innebära att det blev lättare att få bevispersoner att medverka i brottsutredning och vid rättegång. Att tillåta anonyma bevispersoner kan stå i strid med Europakonventionens artikel 6 (vilken är en del av svensk rätt) vilket även några domar från Europadomstolen bekräftar. Det finns dock uttalanden i domar från samma domstol som säger att användandet av anonyma bevispersoner i viss utsträckning kan vara förenligt med Europakonventionen.

Frågan om anonyma bevispersoner har diskuterats i flera olika utredningar. Resultatet har varit att ett tillåtande av anonyma bevispersoner skulle vara en inskränkning av den grundläggande principen att en part skall ha full insyn i det som ligger till grund för en fällande dom. Det har därför ansetts vara omöjligt att tillåta anonyma vittnen.¹³⁹ För den tilltalade och hans försvar är det en nödvändighet att känna till bevispersonens identitet för att kunna ifrågasätta bevispersonens trovärdighet i ett motförhör i domstolen.¹⁴⁰ I senare utredningar har det varit en mer optimistisk syn på att tillåta anonyma bevispersoner.¹⁴¹ Även ute i Europa har synen på detta förändrats då bl.a. Norge nyligen införde möjligheten att använda anonyma vittnen. Europarådet har kommit ut med en rekommendation om att vittnen skall kunna vara anonyma.¹⁴²

16.2 När kan anonymitetsskydd användas?

Anonymitetsskyddet kan användas endast för s.k. slumpvittnen. Vad gäller s.k. relationsvittnen är ett anonymitetsskydd inte tillämpligt då gärningsmannen redan känner till bevispersonens identitet och kan härleda vem som lämnat utsagan genom utsagan i förundersökningen. De bevispersoner som oftast behöver skydd är de s.k. relationsvittnena, därigenom begränsas metodens användbarhet. För poliser som bedriver spaning och där det av spaningstekniska skäl är mycket viktigt att polisens identitet inte röjs kan metoden däremot vara användbar.¹⁴³ Enligt Rikspolisstyrelsens utredning ”Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner” kan anonymitetsskydd endast bli aktuellt till vittnen, då det är helt otänkbart att låta målsägande eller den medtilltalade att få vara anonym. Varför det är otänkbart, redogör utredningen inte för.

¹³⁹ Ds 1995:1 s 41

¹⁴⁰ Rikspolisstyrelsens rapport 1990:4 s 53

¹⁴¹ Jämför Prop. 1993/94:143 s 309f.f. och SOU 1998:40 s 325f.

¹⁴² Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 53

¹⁴³ Europa konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna

¹⁴³ SOU 1998:40 s 325 f., Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 53, Rikspolisstyrelsens rapport 1990:4 s 48

16.3 Europakonventionen ¹⁴⁴

I Europakonventionen behandlas de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. I denna konventions artikel 6 finns det minimirättigheter för den enskilde vad gäller domstolsprövning. Det är i konventionens artikel 6 punkterna 1 och 3 som Europadomstolen har ansett hinder föreligga mot användandet av anonyma vittnen.

I artikel 6.1 finns de rättigheter för den enskildes rätt till en opartisk och offentlig rättegång inför en oavhängig och opartisk domstol. Domen skall avkunnas offentligt, men under vissa förutsättningar får pressen och allmänheten utestängas från rättegången. I artikel 6.3.a-e finns det vissa minimirättigheter för envar som blivit anklagad för brottslig gärning och i d) har den anklagade rätt att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas mot honom. Detta innebär att en domstol inte kan använda muntliga utsagor, vilket är till nackdel för den tilltalade om inte den tilltalade eller hans försvar har fått möjlighet att ställa frågor till vittnet. I Europadomstolen har man flera gånger behandlat fall där denna rättighet har kränkts. Europadomstolen har uttalat att den tilltalade eller hans försvarare måste få tillfälle att ställa frågor till vittnet någon gång från att förundersökningen har inletts och innan dom har avkunnats. Europadomstolen har uttalat att det är tillåtet med anonyma vittnen när denna rättighet har respekterats och att domen inte enbart har grundats på dessa vittnen.

16.4 Rättsfall från Europadomstolen

Europadomstolen har behandlat frågan om anonyma bevispersoner i några fall vilka presenteras nedan.

16.4.1 Kostovski mot Nederländerna¹⁴⁵

En jugoslavisk medborgare vid namn Kostovski hade dömts för grovt rån till sex års fängelse av holländsk domstol. Två anonyma vittnen hade lämnat uppgifter inför polis och det ena vittnet hade även hörts av två förundersökningsdomare. Ingen av de anonyma vittnena hade hörts vid huvudförhandlingen i domstolen. De uppgifter som hade lämnats till polis och förundersökningsdomare föredrogs vid huvudförhandlingen, men Kostovski och hans försvarare fick ingen möjlighet att ställa frågor till de anonyma vittnena. Identiteten på de två anonyma vittnena hölls hemliga för domstolen, förundersökningsdomare, åklagare, den tilltalade och deras försvarare. Utsagan från dessa två anonyma vittnena var grunden till att Kostovski och de andra tilltalade dömdes.

Europadomstolen ansåg att detta förfarande stred mot artikel 6.1 och 6.3 d) då försvaret inte haft någon möjlighet att ställa frågor till de anonyma vittnena. Att endast ett vittne hörts av förundersökningsdomare och att inte ens förundersökningsdomaren fått tillgång till det hörda vittnets identitet för att skaffa sig en bild om vittnets trovärdighet ansågs

¹⁴⁴ Europa konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna och Danelius, Hans, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis s 181f.f.

¹⁴⁵ Kostoviski mot Nederländerna, Ser. A. Vol. 166170-B

graverande. Europadomstolen ansåg att i princip måste all bevisning i målet läggas fram vid huvudförhandlingen, men att användandet av vittnets utsaga som lämnats innan huvudförhandlingen, som bevis är oförenlig med artikel 6.1 och 6.3 d) om försvaret inte får tillfälle att ställa frågor till vittnena, vilket de inte fått i detta mål.

16.4.2 Windisch mot Österrike¹⁴⁶

Windisch, en österrikisk medborgare, hade dömts till tre års fängelse för inbrott. Till grund för domen låg utsagor från två anonyma vittnen, som lämnat uppgifter till polis under utredningen. Dessa vittnen hördes inte under huvudförhandlingen. Istället hördes de poliser som tagit emot uppgifterna. Försvaret fick möjlighet att ställa frågor till poliserna, men inte till de anonyma vittnena. Det var endast polis och åklagare som kände till vittnenas identitet, vilka inte avslöjades för försvaret eller domstolen. Windisch begärde att få höra vittnena under huvudförhandlingen men detta avslogs med motiveringen att de anonyma vittnena var rädda för repressalier och polisen hade lovat dem att de skulle få vara anonyma.

Europadomstolen kom fram till att förfarandet stred mot Europakonventionens artikel 6.1 och 6.3 d). Domstolen upprepade sitt uttalande i målet Kostovski mot Nederländerna och att den tilltalade eller hans försvar måste få möjlighet att ställa frågor till vittnena under brottsutredningen eller någon gång innan domen avkunnas. Försvaret hade fått möjlighet att ställa frågor till poliserna under huvudförhandlingen. Under brottsutredningen hade försvaret fått möjligheten att ställa skriftliga frågor till vittnena, men inte utnyttjat denna möjlighet. Domstolen ansåg att möjligheten att få ställa frågor till poliserna eller att ställa skriftliga frågor till vittnena kunde ersätta rätten till att ställa direkta frågor till vittnena.

16.4.3 Doorson mot Nederländerna¹⁴⁷

Doorson hade dömts för narkotikabrott till femton månaders fängelse. Till grund för domen låg bl.a. två anonyma vittnens utsagor. Dessa två vittnen hade hörts inför förundersökningsdomare och Doorsons försvarare fick närvara och ställa frågor till vittnena utan att deras identitet avslöjades. Förundersökningsdomaren ansåg att det fanns ett behov att de två vittnena skulle få vara anonyma då de riskerade att utsättas för repressalier för sitt vittnesmål. Förundersökningsdomaren ansåg att vittnena var trovärdiga. Domen grundades inte enbart på de två anonyma vittnens utsagor utan det fanns även annan bevisning.

Europadomstolen uttalade sig om att det under vissa förhållanden kunde vara tillåtet med anonyma vittnen utan att det är ett brott mot artikel 6. Domstolen ansåg att det måste göras en avvägning mellan försvarets intresse och vittnens eller målsägandes intresse då de sistnämnda riskerar att utsättas för repressalier. I detta fall hade försvaret fått ställa frågor till de anonyma vittnena och domen hade inte endast grundats på de två anonyma vittnena. De anonyma vittnens utsaga hade värderats med stor försiktighet av domstolen. Därför ansåg domstolen att det inte varit någon kränkning av Europakonventionens artikel 6.

¹⁴⁶ Windisch mot Österrike, Ser. A. Vol. 186

¹⁴⁷ Doorson mot Nederländerna dom 1996-03-26

16.4.4 Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna¹⁴⁸

Van Mechelen m.fl. hade dömts för försök till dråp och grovt rån. Den huvudsakliga bevisningen i målet hade bestått av elva anonyma polisens vittnesmål, men det fanns även civila vittnen som inte var anonyma. Anledningen till att poliserna var anonyma var att det annars skulle försvåra deras fortsatta polisarbete och att de var rädda att deras familjer skulle utsättas för repressalier. De elva anonyma polisvittnena hade hörts av en förundersökningsdomare och Van Mechelen och hans försvarare fick lyssna på vittnesmålen i ett annat rum utrustat med ljudanläggning. Van Mechelen och hans försvarare fick inget tillfälle att ställa frågor till de anonyma vittnena. Dessa vittnen var även anonyma för förundersökningsdomaren för domstolen. Dessa vittnen hördes inte senare vid huvudförhandlingen. Förundersökningsdomaren uttalade sig att de elva anonyma vittnena var trovärdiga. Endast de civila vittnena hördes i domstolen.

Europadomstolen kom fram till att det förelåg brott mot Europakonventionens artikel 6 punkterna 1 och 3 d) då försvaret inte fått någon möjlighet att ställa frågor till de anonyma polisvittnena, därigenom var försvarets möjlighet att prova vittnenas trovärdighet begränsad. Det var endast de anonyma poliserna som pekade ut Van Mechelen som den som utfört rånet. Europadomstolen hänvisade till Doorson mot Nederländerna och sa att det under vissa förutsättningar kunde vara tillåtet med anonyma vittnen men att en fällande dom inte enbart eller i väsentlig mån får grunda sig på uppgifter från dessa. Det måste också finnas en avvägning mellan försvarets intresse och målsägandes och vittnenas intresse, vilka riskerar att utsättas för repressalier. I Van Mechelen hade det inte gjorts en tillräckligt noggrann utredning om risken för repressalier och om poliserna arbete skulle försvåras. I domen nämns att ett av de vittnena som inte uppträtt anonymt och som först hade pekat ut Van Mechelen men sedan blivit osäker inte hade utsatts för repressalier eller hot. En annan sak som Europadomstolen pekade på var att poliser har ett nära samarbete med åklagaren och därför måste man vara restriktiv med att låta poliser vittna anonymt. Europadomstolen sa att det finns flera åtgärder som kan tillgripas för att den tilltalade och hans försvar skall kunna ställa frågor till vittnena och göra en bedömning om vittnenas trovärdighet, samtidigt som vittnena kan vara anonyma t.ex. genom förklädning eller att på annat sätt dölja ansiktet på vittnena.

16.4.5 Sammanfattning av Europadomstolens uttalande

Det finns möjlighet att använda sig av anonyma vittnen utan att det kommer att strida mot Europakonventionen. Europadomstolen har sagt att om det föreligger risk för att vittnens eller målsägandes liv eller hälsa är i fara kan det vara nödvändigt att göra en avvägning mellan försvarets intresse och vittnenas och målsägandes intresse. Överväger målsägandes eller vittnens intresse kan de få vara anonyma. För att en dom skall få grunda sig på anonyma vittnens utsaga krävs det mer. Enligt Europadomstolen är huvudregeln att den tilltalade skall få en rättvis rättegång. Bevisningen skall läggas fram vid en rättegång där den tilltalade och hans försvarare skall få möjlighet att ställa frågor till vittnena. Det finns dock undantag från denna regel då Europadomstolen accepterar förhör med vittnen under förundersökningen om försvaret har fått möjlighet att ställa frågor till de anonyma vittnena för att göra en värdering om vittnenas trovärdighet. Trots att dessa kriterier är uppfyllda får

¹⁴⁸ Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna dom 1997-04-23

bevisningen i målet inte enbart eller i väsentlig mån grundas på uppgifter från anonyma vittnen utan det måste finnas annan bevisning.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Kostovski mot Nederländerna och Doorson mot Nederländerna

17 INTERNATIONELLA FÖRHÅLLANDEN AVSEENDE VITNESSKYDDSPROGRAM OCH ANONYMA VITTNEN

17.1 Inledning

Detta kapitel är tänkt att ge en kort översikt om vittnesskyddsprogram i Danmark, Norge, Storbritannien, Holland, Kanada och USA, för att kunna göra en jämförelse med svenska förhållanden.

17.2 Danmark och Norge ¹⁵⁰

I Danmark och Norge finns det inget nationellt vittnesskyddsprogram utan varje polismyndighet får själva organisera vittnesskydd. Det pågår arbete i både Danmark och Norge för att ta fram nationellt vittnesskyddsprogram. I Norge finns det ett lagförslag vad gäller vittnesskydd.

Det är framförallt vid mc-kriminalitet men även annan grov organiserad brottslighet som vittnesskyddsprogram används.

I Danmark är det inte möjligt att använda sig av anonyma bevispersoner. I Norge finns numera möjlighet att använda sig av anonyma bevispersoner. Anonyma bevispersoner är tänkt att användas i fall av särskild grov eller organiserad brottslighet då det finns risk för att bevispersonen skall utsättas för "alvorlig förbrytelse som krenker livet, helsen eller friheten".

17.3 Storbritannien ¹⁵¹

I Storbritannien finns det sedan 1970-talet vittnesskyddsprogram då det förekom omfattande värdetransportrån. USA hade då redan ett sådant program och Storbritannien har haft amerikanarnas program som förebild vid tillkomsten av sitt vittnesskyddsprogram. Det finns flera olika program där varje polismyndighet själva genomför detta. Det finns inget nationellt vittnesskyddsprogram, men när en person skall få fingerade personuppgifter skall detta gå genom Metropolitan Police. Då det inte finns någon lagstiftning vad gäller vittnesskydd stöder man sig på "common law". Däremot lyder Nordirland under särskilda bestämmelser som regeringen utfärdar då problematiken där är mycket speciell.

Varje myndighet i Storbritannien handlägger mellan tio och ett par hundra ärenden per år. Det förekommer ca tjugo ärenden med fullständigt identitetsbyte per år i hela Storbritannien. Verksamheten har hela tiden stadigt ökat då varje åtagande för att skydda bevispersoner och deras familjer är livslångt och ärendeinflödet är konstant. I

¹⁵⁰ Rikspolisstyrelsens nationella handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 53 och 58

¹⁵¹ Rikspolisstyrelsens nationella handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 58f.f. SOU 1998:40 s 298f. och Ds 1995:1 s 108

Storbritannien har man tolkat Europakonventionen som att åtagandet av skydd för en bevisperson är livslångt.

De som tas in i ett vittnesskyddsprogram är oftast själva kriminella och ofta måste familjen ingå i programmet. I några fall är det s.k. tjallare eller s.k. slumpvittnen.

Det skall vara kvalité på straffet vid fällande dom för att få ingå i ett vittnesskyddsprogram och det finns särskilda kriterier som måste vara uppfyllda:

- Bevispersonen måste lämna vittnesmål i ett ärende avseende grov brottslighet eller
- bevispersonen måste lämna vittnesmål mot en viss brottsling som är måltavla för spanings- och utredningsinsatser från polisens sida och
- det måste finnas en klar indikation på att bevispersonen eller någon i dennes familj är eller kommer att hamna i fara på grund av de uppgifter som vittnet kommer att lämna eller att hot eller hämndaktioner troligen kommer att användas för att förmå bevispersonen att avstå från att vittna och
- bevispersonen har lämnat en skriftlig vittnesberättelse innan han erhöll något löfte om hjälp av ekonomisk eller annan natur och
- bevispersonen har inte erhållit något erbjudande eller löfte om pengar eller straff lindring för att lämna sitt vittnesmål och
- bevispersonen och hans familj är beredda följa de villkor som ställs upp för deltagande i vittnesskyddsprogrammet, de har också full information om att resultatet av att bryta mot villkoren är att man utesluts ur programmet.

I Storbritannien finns det också en möjlighet för vittnen att vara anonyma, men det är sällan förekommande. Vid s.k. terroristrättegångar i Nord Irland har vittnen tillåtits vara anonyma.

17.4 Holland ¹⁵²

I Holland finns det en särskild enhet för nationellt vittnesskyddsprogram. Denna enhet är ansvarig för landets vittnesskyddsprogram och hanteringen av anonyma vittnen. Den samarbetar med polismyndigheter och andra enheter som berörs av programmen. I Holland finns det en lagstiftning som rör vittnesskyddsprogram och anonyma vittnen.

Det förekommer ca sextio ärenden varje år när det gäller vittnesskyddsprogram och hälften berör anonyma vittnen. Innan man bedömer om någon skall tas in i ett vittnesskyddsprogram utreder man först om vittnet istället kan vara anonymt. I många fall kan den tilltalade redan på uppgifterna i utsagan identifiera vittnen och då är anonymitet inte längre något alternativ. Att låta ett vittne vara anonym innebär också att vittnets bevisvärde värderas mycket lägre än ett vittne som inte är anonym.

¹⁵² Ds 1995:1 s 112f.f. och Rikspolisstyrelsens nationella handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 60f.

De personer som ingår i ett nationellt vittnesskyddsprogram är:

1. Personer som är i behov av skydd på grund av att de är inblandade i ett ärende, där kriminella personers illegala verksamhet skall utredas eller åtalas, t.ex. ett vittne i brottsmål.
2. Personer vars skydd inte längre är av intresse på grund av ett brottmål, t.ex. informatörer och under cover agenter.

Förutsättningar för att en person skall få ingå i ett vittnesskyddsprogram eller vara anonym är att vittnet eller någon annan närståendes persons liv, hälsa eller säkerhet sätts i fara eller att det kan befaras att ett förhör kan komma att allvarligt påverka vittnets eller någon annans familj eller socio-ekonomiska levnadsvillkor. Skall vittnet vara anonymt skall vittnesmålet avläggas framför en förundersökningsdomare utan att vittnets identitet avslöjas. Förundersökningsdomaren är den person som bedömer vittnets trovärdighet. Försvaret måste enligt domslut i Europadomstolen få tillfälle att ställa frågor till vittnet för att anonyma vittnesutsagor skall få användas vid en huvudförhandling. ”Se t.ex Kostovski mot Nederländerna avsnitt 16.4.1”.

Holländsk domstol kan befria en bevisperson från vittnesplikten om det finns risk för bevispersonens liv eller hälsa om han/hon vittnar offentligt.

17.5 Kanada ¹⁵³

I Kanada finns det vittnesskyddsprogram både hos Royal Mounted Canadian Police (RMCP), vilken är den federala polisen, och hos provinspolisen. Men RMCP är de som är ansvariga för alla ärenden med identitetsbyten och ärenden som berör den organiserade brottsligheten. Den kanadensiska lagstiftningen innehåller bestämmelser om vittnesskydd. Då det är RMCP:s budget som styr hur många som får ingå i ett vittnesskyddsprogram varierar antalet ärenden. Under budgetåret 1996-1997 hanterades 152 ärenden, medan det under budgetåret därpå bara hanterades 110 ärenden. Detta beror på att from budgetåret 1997-1998 har det varit tyngre ärenden som krävt mer arbete och därmed mer kostnadskrävande. Denna trend har hållit i sig varför det idag behandlas mindre ärenden.

I den kanadensiska lagstiftningen finns det ett antal kriterier för vad som krävs för att bevispersonen skall tas med i ett vittnesskyddsprogram. Dessa är följande;

- Risken mot bevispersonens säkerhet,
- fara för omgivning, tredje man,
- typ av brottslighet,
- värdet av den information som bevispersonen kan lämna,
- möjligheten för bevispersonen att anpassa sig till programmet,

¹⁵³ Ds 1995:1 s 121 och Rikspolisstyrelsens nationella handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 62f.

- kostnaden för skyddandet av bevispersonen och
- möjliga alternativa skyddsåtgärder som kan användas istället.

Det är inte möjligt för vittnen att få vara anonyma i kanadensisk domstol.

17.6 USA¹⁵⁴

I USA har det funnits federalt vittnesskyddsprogram sedan årtionden och i början av 1970-talet infördes en lagstiftning för vittnesskyddsprogram, som senare har följts upp med riktlinjer. Det federala vittnesskyddsprogrammet styrs av United States Department of Justice, Office of Enforcement Operations. De beslutar vilka bevispersoner som skall omfattas av ett vittnesskyddsprogram. United States Marshals Service (USMS) och Bureau of Prisons (BOP) genomför skyddsprogrammen. BOP tar hand om bevispersoner som sitter i fängelse och placerar dem på något av de sju specialfängelserna för bevispersoner som ingår i ett vittnesskyddsprogram. USMS hanterar övriga bevispersoner samt den fängslade bevispersonens familj.

I USA ingår ca 6000 bevispersoner och 9000 familjemedlemmar till bevispersoner i det federala vittnesskyddsprogrammet. En av anledningarna till att det är så pass många är att man fortfarande skyddar barnbarn till bevispersoner som ingått i programmet för många år sedan.

För att få ingå i vittnesskyddsprogrammet måste uppgifterna, som bevispersonen lämnar, ha en avgörande betydelse för målet som skall röra organiserad eller särskilt grov brottslighet. För att kontrollera om bevispersonen klarar de påfrestningar som deltagandet i ett vittnesskyddsprogram är måste bevispersonen genomgå en psykologisk utvärdering och en lögn detektortest.

17.7 Europol¹⁵⁵

Inom Europol pågår ett arbete för att ta fram en modell av ett vittnesskyddsprogram så att samarbetet mellan medlemsländerna skall samordnas. Detta arbete skall vara klart under år 2001.

¹⁵⁴ Rikspolisstyrelsens nationella handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 64f.

¹⁵⁵ a.a. s 65

18 AVSLUTNING

Polis och åklagare är beroende av att bevispersoner ställer upp och berättar vad de sett för att utredningen skall kunna leda till åtal och sedan till en fällande dom. För att personer som begår brott skall kunna hindras från att fortsätta med sin brottsliga verksamhet och straffas för detta måste bevispersoner våga ställa upp och vittna. Det har konstaterats i arbetet att det är en medborglig plikt att vittna. Trots detta är det många som inte vågar ställa upp och vittna. Det finns olika sanktioner som har redovisats i arbetet för att få bevispersoner att inställa sig till förhör hos polis eller inställa sig i domstolen och där lämna sitt vittnesmål. Skulle bevispersonen vägra avlägga vittnesmål i domstol kan han/hon häktas i upp till tre månader. Men ett vittne som är utsatt för ett allvarligt hot och fruktar för sitt eget eller någon närståendes liv eller hälsa kommer troligtvis att välja att sitta i häkte i tre månader.

Förekomsten av våld och hot om våld mot bevispersoner förekommer idag inom den grova och organiserade brottligheten, bland ungdomar och inom familjen. Oftast har bevispersonen som hotas någon relation till den eller de personer som begått brottet. Det är ganska ovanligt att personer som utav en tillfällighet har blivit vittnen till brott hotas. Den allmänna uppfattningen, enligt mina poliserfarenheter, bland medborgarna är att hot och trakasserier mot bevispersoner förekommer i stor omfattning. De litar inte på att polisen skall kunna skydda dem från repressalier. Denna rädsla för repressalier är enligt min mening oftast grundad och upphovet till bevispersoners rädsla kommer oftast från media.

De skydd som har redovisats i arbetet ger i många fall ett mycket bra skydd, men för bevispersonen och hans närmaste innebär några av alternativen ett stort ingrepp i deras privatliv då de måste flytta, byta arbete och bekantskapskrets. Är det värt att utsätta sig själv och sina närmaste för detta, för att en eller flera personer skall dömas till långa fängelsestraff? Personer som måste ha skydd kan behöva det under resten av livet. De får även leva med en ständig rädsla att de presumtiva gärningsmännen skall hitta honom/henne. Sett ur samhällets synvinkel är det värt detta för att få stopp på den brottsliga verksamheten och därigenom visa att samhället inte accepterar brott. Det har i arbetet konstaterats genom komparativa studier att de personer som internationellt oftast får de mest ingripande skydden själva är kriminella. För dessa personer kan ett vittnesskyddsprogram innebära en chans till att börja ett nytt liv utan kriminalitet. En omlokalisering och identitetsbyte är kanske inte samma uppoffring för dem som för andra personer.

Att använda sig av anonyma vittnen i rättsprocessen skulle innebära att de olägenheter som ett vittnesprogram innebär kan undvikas. Anonyma vittnen är enligt Europadomstolens tolkning av Europakonventionen tillåtet under vissa förhållanden. Det måste föreligga en risk för vittnets liv eller hälsa för att han/hon ska tillåtas att vittna anonymt. Den tilltalade eller försvaret måste få chans att ställa frågor till vittnet och domen får inte enbart eller i väsentlig mån grundas på uppgifter från denna person. Att tillåta anonyma vittnen istället för vittnesskyddsprogram skulle vara en vinst för personen som skall skyddas och för samhället. I de fall där den tilltalade kan lista ut vem som lämnat vittnesmålet genom det han/hon berättar är anonymitet inget effektivt skydd. Skulle vittnesmålet vara en stor del av bevisningen i målet kan inte denna metod användas utan vittnesskyddsprogram måste användas.

Risken för repressalier är oftast som störst under förundersökningen då bevispersonen ännu inte har lämnat sina uppgifter inför domstolen. Skulle det finnas en möjlighet för personen att lämna sitt vittnesmål i domstolen redan under förundersökningen skulle det framstå som mindre meningsfullt för gärningsmannen att hota eller trakassera. Detta förfarande är idag dock inte tillåtet i Sverige på den grunden att bevispersonen riskerar att hotas eller trakasseras. Europarådet har rekommenderat medlemsstaterna att införa en sådan möjlighet. Även en utredning från Rikspolisstyrelsen föreslår att det skall införas i svensk lag. Denna metod skall vara tillåten att användas endast om det finns särskild anledning att anta att den som skall höras inte kommer att berätta sanningen p.g.a. rädsla eller otillbörlig påverkan.¹⁵⁶

Den stora anledningen till att personer inte vill vittna även vad gäller den s.k. vardagsbrottsligheten är en ogrundad rädsla för att de skall utsättas för hot och trakasserier från gärningsmannen. Polis och åklagare bör i ett tidigt skede ge brottsoffer och vittnen information om vilket skydd och stöd som finns och förklara hur det fungerar. De bör också berätta hur ovanligt det är att bevispersoner utsätts för hot och trakasserier, och förklara hur rättsprocessen fungerar och vad som förväntas av dem. I förebyggande syfte bör denna information även spridas till allmänheten innan de bevittnar eller utsätts för brott då risken annars är att bevispersonen inte kommer till polis och åklagares kännedom och både brottet och vittnena förblir okända. Genom att sprida denna information kan den negativa trenden på sikt kanske vändas.

Den grova och organiserade brottsligheten i Sverige och internationellt har utvecklats och använder sig idag regelmässigt av hot och trakasserier både mot bevispersoner och tjänstemän inom rättsväsendet. Det är oftast vid brottsmål mot den organiserade brottsligheten som de mest ingripande skydden behövs. Internationellt har man sett att dessa organisationer växer och i takt med detta även behovet av skyddsåtgärder. Det är därför viktigt att samhället följer upp denna utveckling och utvecklar metoder för att hindra den. Det vittnesskydd som finns idag ger ett bra skydd, men nya metoder behövs för att möta utvecklingen av den organiserade brottsligheten. Jag anser att åtgärder som anonyma vittnen och vittnesförhör i domstol under förundersökningen är ett steg i rätt riktning för att möta denna brottslighet.

¹⁵⁶ Rikspolisstyrelsens nationella handlingsprogram för skydd av bevispersoner s 55.

19 LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING

Offentliga tryck

SOU 1986:49 Målsägandebitråde.

SOU 1990:92 Våld och brottsoffer.

SOU 1996:68 Några folkbokföringsfrågor.

SOU 1998:40 Brottsoffer, Vad har gjorts? Vad bör göras?

Dir. 1999:62 Processen i allmän domstol.

Ds 2000:64 Brottsoffers möjligheter att få del av uppgifter ur förundersökningar m.m.

Ds 1995:1 Vittnen och målsägande i domstol.

Ds 1997:7 Domstolsförfarandet, Förslag till förbättringar.

Prop. 1979/80:2 Del A Med förslag till sekretesslag m.m.

Prop. 1980/81:114 Om säkerhetskontroll vid domstolsförhandlingar.

Prop. 1983/84:105 Om ändring i brottsbalken m.m. (sexualbrotten).

Prop. 1986/87:89 Om ett reformerat tingsrättsförfarande.

Prop. 1987/88:107 Om målsägandebitråde.

Prop. 1987/88:137 Om besöksförbud.

Prop. 1988/89:67 Om sekretessfrågor i undervisningsväsendet m.m.

Prop. 1989/90:158 Om utvidgad rätt till målsägandebitråde m.m.

Prop. 1990/91 153 Om ny folkbokföringslag m.m.

Prop. 1992/93:141 Om ändring i brottsbalken m.m.

Prop. 1993/94:26 Om utvidgad rätt till målsägandebitråde och förbättrat rättsligt bistånd till brottsoffer utomlands.

Prop. 1993/94:143 Brottsoffren i blickpunkten - en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning.

Prop. 1996/97:135 Ändring i brottsbalken. Skärpning av straff för övergrep i rättssak.

Prop. 1997/98:9 Skydd för förföljda personer, samordningsnummer m.m.

Prop. 1998/99:65 Videokonferens i rättegång.

Prop. 1999/00:61 Internationell rättshjälp i brottsmål.

Prop. 2000/01:32 Säkerhetskontroll i domstol.

Prop. 2000/01:79 Stöd till brottsoffer.

Riksåklagaren, Metodfrågor 1995:2, Säkerhet och skydd för bevispersoner.

Rikspolisstyrelsen rapport 1990:4 Vittneskydd.

Rikspolisstyrelsen rapport 1993:6 Försöksverksamhet med livvaktsskydd för hotade kvinnor m.m.- ett regeringsuppdrag.

Domstolsverket rapport 1996:2 Målsägandebitråde - en utvärdering av tillämpningen av lagen om målsägandebitråde, m.m.

Domstolsverket rapport 1997:3 Förbättrat tillträdesskydd till domstolslokaler.

Rättsfall

Regeringsrätten

RÅ 1991 not 420 och 421.

RÅ 1993 not 515.

RÅ 1993 not 692.

RÅ 1994 not 201.

RÅ 1994 not 470.

Högsta domstolen

NJA 1997 s 822.

NJA 1998 s 862.

Europadomstolen

Kostoviski mot Nederländerna, Ser. A. Vol. 166170-B.

Windisch mot Österrike, Ser. A. Vol. 186.

Doorson mot Nederländerna dom 1996-03-26, (54/1994/501/583).

Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna dom 1997-04-23, (55/1996/674/861-864).

Beslut

Hovrätten över Västra Sverige, 1994-03-01, Beslut i mål Ö 252/94.

Litteratur

Danelius, Hans, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, Nordstedt juridik, 1997.

Danielsson, Stig, Förundersökning i brottsmål, Bruuns bokförlag, 2000.

Diesen, Christian (Red), Brottsoffrets rätt, Juristförlaget, 1995.

Ekelöf, Per Olof m.fl. Rättegång Fjärde häftet, Norstedts juridik, sjätte upplagan, 1995.

Ekelöf, Per Olof, Ett problem med avseende på hemlig avlyssning, SvJT 1982 s 658.

Fitger, Peter, Rättegångsbalken Del 2, Norstedts juridik, 1998.

Fredriksson, Max / Malm, Ulf, Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen, andra upplagan, Norstedts juridik 1995.

Heuman, Lars, Köpta vittnen, SvJT 1983 s 669-700.

Holmqvist m.fl. Brottsbalken –En kommentar, supplement 4, juli 2000.

Lundqvist, Ulf, Bevisförbud, Iustus förlag, 1998.

Westerlund, Gösta, Ordningsstörande brott, Bruuns bokförlag, 1998.

Westerlund, Gösta, Stencilsamling m.m. i straffrätt, Handelshögskolan i Göteborg, vt 2000.

Övrigt

Europarådets Recommendation No. R (97) 13 of the committee of ministers to member states concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence.

Lönneaus, Olle, Sydsvenska Dagbladet, Hårdare tag mot vittneshot, 15 augusti 2001.

Magnusson, Kerstin, Allt fler lagförda för hot mot vittnen, Svensk Polis, 2001, nr 6, s 5.

Brottsofferjourens Riksförbund, hemsida www.boj.se .